

İÇİNDEKİLER

BU SAYIDA.....	ii
Osmanlı-Siyaset-Yönetim Düşün Geleneği: <i>Daire-i Adalet</i> 'in Yönetimi.....	1
Aslı YILMAZ UÇAR	
Yargı Bağımsızlığı ve Tarafsızlığı Bağlamında Türkiye'de Adliye Yönetimi.....	34
Ali ALTINTAŞ	
Neoliberal Politikalar ve Türk Yargısında Dönüşüm.....	105
Halil GÜNER	
Kuruluştan 1980'lere Türkiye'de Polis Aygıtına Uluslararasılaşma Süreçleri Üzerinden Bakmak.....	137
Funda HÜLAGÜ	
Kapitalizmde Siyasetin Siyasal Halleri.....	178
Örsan Ö. AKBULUT	
Bölgesel Kalkınma, Yeni Bölgecilik ve Kalkınma Araçları.....	200
Ali Bayram EŞİYOK	
ABSTRACTS.....	249
ÖZGEÇMİŞLER.....	253
KİTAP TANITIMLARI.....	255

Memleket Siyaset Yönetim Dergisi 17. sayısında “Adalet Yönetimi” dosya konusunu işledi.

Adalet yönetimi, yargı ve ona bağlı adli iş, hizmetler ve personel topluluğunu barındıran yönetsel sistem, kamu yönetiminden (genel idareden) bağımsız ve kendine özgü bürokratik örgütlenme olarak 19. yüzyıldan başlayarak inşa edilmişti. Daha doğrusu kapitalist devlet kamu yönetimi ve adalet yönetimi adında iki farklı bürokratik ayakla desteklenmişti. Bu yapı yaklaşık iki yüzyıl sürdükten sonra, tıpkı kamu yönetiminde olduğu gibi adalet yönetimi de yeniden yapılandırmaya konu oldu ve yaşlı bürokrasiler dönüşmeye başladı.

Aslında adalet yönetiminin bürokratik biçiminin ne olduğu sınırlı sayıda uzman kişi dışında pek bilinmezken, yeni gelen de eskisiyle aynı oranda muğlak ve araştırılmaya muhtaç görünmektedir. Baş döndürücü bir hızla ilerleyen dönüşüm, 2004 yılında Avrupa Birliği’nin takip ettiği reformlarla başlamıştı. 12 Eylül 2010’da referandum yapılarak Anayasa’nın adalet yönetimine temel oluşturan maddelerinde değişiklik yapıldı. Askeri mahkemelerin yetki alanı daraltıldı, Anayasa Mahkemesi’nin yapısı ve işleyişi değiştirildi, Hakim ve Savcılar Yüksek Kurulu’nun (HSYK) yapısı ve Adalet Bakanlığı ile ilişkileri yeniden düzenlendi. Anayasa değişikliği sonrasında arabuluculuk yasası çıkarıldı, Kamu Denetçiliği ve İnsan Hakları Kurumu kuruldu. Yargı paketleri olarak adlandırılan yasal düzenlemeler ardı ardına gelmeye başladı. Sonuçta adalete dair devlet tekelinde olan işlerin küresel-yerel piyasa unsurları lehine çözülmesi dışında bir ilerleme, yenilenme ortaya çıkmadı. Adalet sistemi hala şikayet konularının ilk sıralarında ve hala kamuoyunda yargıya karşı bir güven duygusu gelişmedi.

Dosyamızda yer alan dört yazı adalet yönetiminin çeşitli boyutlarını aydınlatmaya olanak veriyor. İlk olarak **Ashı Yılmaz Uçar**, “Osmanlı Siyaset-Yönetim Düşün Geleneği: *Daire-i Adalet*’in Yönetimi” başlıklı makalesi ile Osmanlı döneminin yönetim düşüncesini anlamamızı sağlayan “daire-i adalet”in çözümlemesini yapıyor. Dikkatimizi bürokratik kuruluştan önceki dönemin farklı varolu-

şuna kaydırarak, “adalet mülkün temelidir” veczinin merkezindeki yönetim düşüncesinin içerdiklerine vurgu yapıyor ve bu yönetim düşüncesinden günümüze ne kaldığı konusunda aklımızda soru işaretleri bırakıyor.

Ali Altıntaş, izleyen makalede “Yargı Bağımsızlığı ve Tarafsızlığı Bağlamında Türkiye’de Adliye Yönetimi”ni ele alıyor. Adliye, yurttaşın kendisine adalet diye sunulan şey ile karşılaştığı ilk yönetsel düzey. Yazarın adliyelerin bir emekçisi olarak “içeriden” yükselttiği sesini duymamızı sağlayan bu kapsamlı yazısı adliyelere mercek tutuyor. Adliyenin sıkı hiyerarşisine ve bazı adaletsizliklerine dikkatimizi çekiyor.

Yine “içeriden” gözlemlerle destekli üçüncü çalışma **Halil Güner’in** “Neo-Liberal Politikalar ve Türk Yargısında Dönüşüm” adını taşıyan çalışması. Bu kez bürokratik adalet yönetimindeki dönüşümün ekonomi politikaları ile bağlantısı kuruluyor. Neo-liberal politikaların adalet reformlarına nasıl sızdığı gösteriliyor.

Dosya konusu son yazı **Funda Hülagü’nün** “Kuruluştan 1980’lere Türkiye’de Polis Aygıtına Uluslararasılaşma Süreçleri Üzerinden Bakmak” başlığını taşıyor. Genelde savunulanan aksine polis işlevleri ile adalet sisteminin kıyısında değil, tam da göbeğinde yer alan bir unsur. Tıpkı adalet sisteminin diğer unsurları gibi polisi de küresel kapitalist sistemin gereklerinin dışında düşünmek olası görünmüyor. **Hülagü** kapitalist devletin ortaya çıktığı andan itibaren polisin uluslararası bağlam içinde çözümlenmesi noktasında haklı bir uyarıda bulunuyor.

Dosya dışında bu sayıda iki makale yer almakta. İki makale de kendi alanlarında önemli katkı sağlayan nitelikte çalışmalar.

Örsan Akbulut “Kapitalizmde Siyasetin Siyasal Halleri” ile yöneten-yönetilen ilişkisini sınıfsal çözümlene düzeyinden kopartılarak “yurttaşlık” ve “kimlik” bağlamına hapsedilmesine dikkat çekiyor. Artıya el koyanlar ve üretenler arasındaki ilişkileri açıklayan tarihsel örnekler üzerinden, siyasetin özerkleştirilmesine karşı eleştiri getiriyor.

Son olarak **B. Ali Eşiyok** imzasını taşıyan “Bölgesel Kalkınma, Yeni Bölgecilik ve Bölgesel Kalkınma Araçları” başlıklı çalışma yer

alıyor. Eşiyok, *yeni bölgecilik* yaklaşımını ve uygulamalarını, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan günümüze bölgesel kalkınma ve bölgesel eşitsizlikler bağlamında çözümlüyor; bölgesel kalkınma ve eşitsizliklerin giderilmesi hedefi için geliştirdiği önerilerini somut araç ve adımlarla ortaya koyuyor.

Liberalizmin krizini ele alacağımız 18. sayımızda buluşmak dileğiyle...

Dr. Esra ERGÜZELOĞLU KİLİM

OSMANLI SİYASET-YÖNETİM DÜŞÜN GELENEĞİ: *DAİRE-İ ADALET*'İN YÖNETİMİ

Aslı YILMAZ UÇAR*

Şeyda Işık'ın değerli anısına¹

Çalışma iki önkabul ile başlıyor: Daire-i adalet, modern öncesi dönemde tarım toplumlarının yönetim bilgisidir ve söz konusu yönetim bilgisi, Osmanlı Klasik Dönemi'nin siyaset-yönetim düşün geleneğinin temelidir. Hint-Iran geleneğinden doğarak Türk ve İslami gelenekle harmanlanmış daire-i adalete içkin yönetim bilgisi Osmanlı Devleti'ne aktarılmış; Osmanlı Devleti'nin erken modern döneminde, klasik dönemin düşün geleneğinin temsilcisi olarak yaygınlaşmıştır. Bu bağlamda sorunsallaştırılan daire-i adalet'in yönetimine dair iki soru sorulmuştur: (1) daire-i adaletin yönetimi nasıl örgütlenir, (2) daire-i adaletin yönetiminin niteliği nedir?

Ele alınan sorular çerçevesinde çalışma iki çıkarsamaya açılmıştır: (1) daire-i adaletin yönetiminin iki temel işlevi vardır ve devlet örgütü bu işlevler temelinde kurulmaktadır: adli ve askeri, (2) yönetim örgütü, işlevsel-toplumsal tabakalaşma içerisinde gayrişahsi bir karakter iddiası ile toplumsal bağlarından soyutlanma çabasıdadır.

Anahtar kelimeler: daire-i adalet, geleneksel devlet, adli teşkilat, askeri teşkilat, Osmanlı idare tarihi, düşün geleneği, Osmanlı klasik dönemi, Osmanlı'da devlet.

GİRİŞ

“Adldir mücib-i salâh-ı cihan
Cihan bir bağıdır dıvarı devlet
Devletin nâzımı şeri'attır
Şeri'ata olamaz hiç hâris illâ melik
Melik zapt eyleyemez illâ leşker
Leşkeri cem' edemez illâ mal
Malı cem' eyleyen râiyettir
Râiyeti kul eder pâdişah-ı âleme adl.”²

* Dr., Araş. Gör. ODTÜ Proje Destek Ofisi.

¹ Beni Abderalılar'la tanıştıran Şeyda Işık'ı 26 Kasım 2012'de, bu çalışma devam ederken kaybettik. O'nun anısına söylenecek çok şey var ama en uygunu Wieland'ın *Abderalılar*'da söylediği gibi geliyor: “Bir yerin havası ne kadar kirli, bir halk ne kadar aptal, bir kasaba ne kadar önemsiz olursa olsun, gene de oradan bir büyük adam çıkar.” Bkz. Christoph Martin Wieland, *Eşeğin Gölgesi Davası “Abderalılar” Dahi ile Dar Kafalılar Üzerine Bir Felsefe Romanı* (Çev. Prof. Dr. Vural Ülkü), İnkılap, İstanbul, 1999, s. 95.

² Günümüz Türkçesiyle: “Adalet bütün dünyanın düzenini temin eder. Cihan (dünyada) bir bağıdır duvarı devlettir. Devletin nizamı (nizamını kuran) Allah kanunudur. Allah kanununu ancak Melik (devlet başkanı) korur. Mülk ancak ordu ile

Yukarıda aktarılan ilkeler manzumesi, binlerce yıllık bir tarih ve geniş bir coğrafyadaki yaşantının süzgecinden damıtılarak, Osmanlı Devleti'ne aktarılmış bir devlet ideolojisi / yönetim düşün geleneğidir: *daire-i adalet*.³

Yolculuğu boyunca geride bıraktığı tarihsel ve mekansal bağlam, daire-i adalete farklı içerik ve işlevler yüklemiştir. Kavramın kökeni ve gelişimini barındıran bu yolculuğa, alanyazında sıklıkla değinilmekle birlikte; değintiler temel birkaç eserin bulgularını tekrarlamaktan ileriye gidememektedir. Diğer bir deyişle, daire-i adalet sınırlı sayıda temel eserde inceleme nesnesi olarak ele alınmış, alanyazınında dolgu malzemesi olarak kalmıştır.

Daire-i adaleti inceleme nesnesi olarak alan temel eserlerin ortak üç özelliği olduğu söylenebilir: daire-i adaletin (i) beslendiği tarihsel ve coğrafi kaynaklara, (ii) yaşadığı dönem-siyasi coğrafyadaki işlevine ve (iii) kurumsallaşmaya yansımalarına odaklanmaları.

Alanyazının referans aldığı iki temel kaynaktaki da benzer argümanları ve soruları görmek mümkündür: Halil İnalçık ve Linda Darling.⁴ Bu temel eserlerde, öncelikle daire-i adaletin Antik Yunan / Hint / İran / İslam / Türk gelenekleri ile etkileşimi tartışılmaktadır. Ardından daire-i adalet, siyaset bilimi kavram ve kuramları çerçevesinde *iktidar* ekseninde çalışılmakta ve iktidarın *meşruluk aracı* olarak ele alınmaktadır. Son olarak da daire-i adaletin sağladığı iktidarın meşruluğunu *kurumsallaştıran örgütsel araçlara* odaklanılmaktadır.

Örneğin Halil İnalçık'a göre, daire-i adalet Hint-İran yönetim geleneğidir; ancak İslami geleneklerden çok Türk yönetim bilgisinin baskınlığıyla Osmanlı Devleti'ne aktarılmıştır. Bu yönetim geleneğinde adalet temeldir ve adalet halkı (reayayı) *zulmden* korumaktır. Adalet “köylüleri askerlerin taciz ve yağmasından korumak” ya da

zapt edilir. Orduyu ancak mal ayakta tutar. Malı bir araya getiren ancak halktır. Halkı idare altına alan cihan padişahın adaleti alır.” Kınalızade Ali Efendi, *Devlet ve Aile Ahlakı*, İlgil Kültür Sanat, İstanbul, Mart 2010, s.225.

³ Literatürde söz konusu manzume, daire-i adalet, daire-i adliyye, adalet dairesi, adalet çemberi, dar'ul adl, vb. kavramları ile birbirinin yerine kullanılmaktadır. Kavram, *circle of justice* ya da *circle of equity* olarak İngilizceye tercüme edilmektedir.

⁴ Halil İnalçık, *Osmanlı'da Devlet, Hukuk, Adâlet*, Eren (2.Baskı), İstanbul, 2005 ve Linda T. Darling, “Do Justice Do Justice, For That is Paradise”: Middle Eastern Advice for Indian Muslim Rulers”, *Comparative Studies of South Asia, Africa and the Middle East*, C.22, S.1&2 (2002), s.3-19.

vergi toplamak ile görevli askerlerin reyayı haraca bağlamasını engellemek üzere tedbirler almaktır.⁵ Adalet bağlamında meşruiyetin yönetimi, mezalim divanı, Divan-ı Hümayun, adaletnameler, vb. adli kurumsallaşmalarla uygulanmaktadır.⁶

Diğer bir örnek, daire-i adaletin İran’da kurumsallaşmasını birinci el kaynaklardan inceleyen Darling’in eseridir. Darling’e göre daire-i adalet İran geleneği içerisinde yükselmiştir. İran geleneği içerisinde adalet iktidarın otokratik yönetiminin meşruiyetini kurmuş ve söz konusu meşruiyet *mezalim* divanlarında kurumsallaşmıştır.⁷

Bu çalışmada ise ne daire-i adaletin kökenleri ne de iktidar açısından daire-i adaletin işlevi ele alınacaktır. Bu çalışma, 2009 yılında daire-i adaletin Osmanlı *siyaset-yönetim düşün geleneğinin* temeli olduğuna dair *sezgisel* bir dürtü ile başlamıştır.⁸ Çalışma bugün daha genel, soyut ve provokatif bir uca götürülmektedir: Daire-i adalet, *modern öncesi devletin* analitik yönetim bilgisi (*statecraft*) olabilir mi? Diğer bir deyişle, modern öncesi devletin yönetim bilgisi daire-i adalet kavramında saklı olabilir mi?

Daire-i adalet’in *yönetim düşün geleneği*⁹ çerçevesinde, *yönetim bilimi disiplini* kavramlarıyla tartışılması çalışmanın özgünlüğüdür. *Yönetim bilimi disiplini* açısından daire-i adaleti tartışmak, iktidarın kurulması bağlamında değil; yönetim biliminin konusunu oluşturan *iktidarın yönetimi ve yürütülmesi* bağlamında tartışmak demektir. İktidarın yönetimi ve yürütülmesi bir taraftan topluma hizmet götürmek, bir taraftan da sistemi besleyecek kaynakları (vergi gibi)

⁵ Halil İnalçık, State Ideology Under Sultan Süleyman I, *The Middle East and the Balkans under the Ottoman Empire-Essays on Economy and Society*, Bloomington: Indiana University Press, 1993, s.71-72.

⁶ İnalçık, State Ideology..., s.71.

⁷ Mezalim Divanı, halkın Padişah ya da güçlü bir temsilcisinin karşısına geçerek şikayetlerini dillendirdiği ve gerektiğinde kayıplarının karşılandığı mahkemelerdir. Bkz. Darling, agm, s.33.

⁸ Aslı Yılmaz, Daire-i Adalet Kavramı Bağlamında Osmanlı SiyasetYönetim Düşün Geleneği, YBAD Lisansüstü Seminer Çalışmaları, No: 2, Eylül 2009, <http://yonetimbilimi.politics.ankara.edu.tr/ayilmaz.pdf>

⁹ Yönetim düşününü “bir toplumda iktisadi ve toplumsal örgütlenme tarzı olarak yönetim pratiğine ilişkin geliştirilen sistemli düşünceler bütünüdür” ve “tarihsel maddi koşullara bağlı ve zihinsel olarak tasarlanmıştır. Yönetim düşününü, yönetim zihniyeti ya da ideolojisi diye de ifade edilmektedir.” Bkz. Birgül Ayman Güler, *Türkiye'nin Yönetimi-Yapı*, İmge, Ankara, Ocak 2009, s.28.

toplamak ve garantilemek demektir.¹⁰ İktidarın yönetimi ve yürütülmesinin *düşün geleneği* içerisinde tartışılması ise daire-i adaletin gerçekliği şekillendirdiği *yönetmel kanalları* ortaya koymayı değil; iktidarın kullandığı yönetmel bilginin içerdiği tüm *yönetmel kurguyu* çözümlemeyi amaçlamaktadır.

Osmanlı Devleti'nin klasik dönemi (1300-1600) üzerinden, daire-i adaletin yönetim düşün geleneği açısından incelenmesi başta Koçi Bey'in *Risaleler*'i ve Kınalızade Ali Efendi'nin *Devlet ve Aile Ahlakı* olmak üzere *nasihatnamelerin*¹¹ ve nasihatnameler üzerine yapılan çözümlemelerin ışığında gerçekleştirilmiş bir incelemedir. Söz konusu nasihatnamelerde ele alındığı şekliyle, daire-i adalet'in işaret ettiği yönetimin bilgisine dair nasıl bir *çıkarsama* yapılabilir?

Çalışma soruları iki ana ekseninde kurulmuştur: daire-i adalet bağlamında (a) geleneksel devlet örgütünün kuruluşu ve (b) niteliği. Bu bağlamda, çalışma çıktılarına dair şunlar söylenebilir:

a) Geleneksel devletin temel işlevleri askeri ve adli işlevlerdir ve söz konusu işlevler temelinde örgütlenme gerçekleşmektedir: *adli ve askeri*,

b) Geleneksel devlet, daire-i adalet ile erkan-ı erbaa kavramlarında saklı işlevsel bir bakış açısına dayanmakta ve yönetim bu bağlamda *gayrişahsi* bir karakter iddiası taşımaktadır.

Çalışmanın sorularına ve çıkarsamalarına geçmeden önce, daire-i adaletin serüvenine göz atmakta fayda vardır. Bu serüven, halen tartışmalı bir konu olan daire-i adaletin tarihsel-coğrafi-etnik kökeni ve Osmanlı Devleti'ne nakline dair bilgileri okuyucuya aktarmak ve Osmanlı Devleti'nde daire-i adaletin konum ve işlevini çözümlemek açısından değerlidir. Bu bölüm, çalışmaya temel oluşturacak altyapıyı hazırlamaktadır.

Çalışmanın soruları ve çıkarsamaları ise ikinci bölümde ele alınacaktır. İkinci bölüm, çalışmanın dayandığı kavramsal ve kuramsal varsayım / önkabulleri tartışarak başlamakta ve çalışmanın ana sorunsalını kurarak, çıkarsamalara geçmektedir.

¹⁰ S.N.Eisenstadt, *The Political Systems of Empires*, The Free Press of Glencoe, Ontario, USA, 1963, s.6.

¹¹ Koçi Bey'in *Risaleler*'i, Kınalızade Ali Efendi'nin *Devlet ve Aile Ahlakı* adlı eseri, Nizam'ül-mülk'ün *Siyasetname*'si, Yusuf Has Hacıp'in *Kutadgu Bilig* adlı eseri, Beydeba'nın *Kelile ve Dimne*'si ilk elden; diğer nasihatnameler ise inceleme / araştırma çalışmaları üzerinden incelenmiştir.

DAİRE-İ ADALETİN SERÜVENİ: TARİH VE COĞRAFYA ATLASI ÜZERİNDE BİNLERCE YILLIK BİR YOLCULUK

“İşte bu adalettir!
Bütün insanlar sever ve ödüllendirir.
Bütün insanların arzu ettiği, vazgeçemediği ve sorduğu budur;
Bunu insanlara vermek, imparatorun görevidir.”¹²

Daire-i adalet kavramı ve bu kavrama içkin yönetim bilgisi Osmanlı Devleti'nin gerçekliğinden doğmuş, Osmanlı Devleti'ne özgü bir bilgi değildir. Daire-i adalet binlerce yıllık bir geçmişe sahiptir. Kavramın kökeni, Antik Yunan, Hindistan, İran medeniyetlerine dayanmakta; tarihi ise Orta Asya ve İslam dünyalarının deneyimleri üzerine yaslanmaktadır. Bu doğrultuda, daire-i adalet uğradığı tarihi kesitlerin ve coğrafi alanların, tarihsel ve toplumsal koşulları temelinde zihinsel olarak yeniden üretilenmiştir.

Binlerce yıllık yolculuğunda daire-i adaletin *ortak kavramları* değişmemiştir: “çeşitli siyasetname ve nasihatnamelerde tekrarlanagelen ve sonradan ‘daire-i adliyye’ diye nitelendirilen anlayış, formel olarak ‘adalet, devlet, şeriat, hükümlerlik, ordu, servet, halk’ şeklinde birbirine bağlı halkalardan oluşan bir sistemi ortaya koyar.”¹³

Daire-i adaletin temel kavram ve mantığının ilk haline Sümerler’de rastlanmaktadır. MÖ 2000 ila 4000 yılları arasında Mezopotamya’da medeniyet kuran Sümerler, kendilerinden sonra gelen medeniyetlerin de temelini atmıştır. Sümerler’in “Manu Yasaları” (*Laws of Manu*), daire-i adaletin kavramlarını içeren ve birbirleriyle bağlantısını kuran ilk eserdir.¹⁴ Adaletin usulünce görevlerini yerine getiren bir kral, henüz ele geçirmedikleri ülkeleri ele geçirebilir ve ele geçirdiği zaman onları usulüne göre koruyabilir.¹⁵

¹² Ortaçağ’da Batı’da üretilen *Faust* mitolojisinde geçen diyalogda, Başbakan İmparator’a seslenmektedir. Johann Wolfgang Von Goethe, *Faust* (Çev. George Madison Priest), A.A. Knopf, 1941.

¹³ Feridun M. Emecan, *Osmanlı Klasik Çağında Hanedan Devlet ve Toplum*, Timaş, İstanbul, 2011, s.306.

¹⁴ Darling, agm, s.4.

¹⁵ The Laws of Manu, George Bühler (transl.), Sacred Books of the East, Vol.25, <http://www.sacred-texts.com/hin/manu.htm>

Sümerlerin bilgisi, Hint-İran geleneğine aktarılmıştır.¹⁶

Daire-i adaletin içerdiği kavramlar (Kral, ordu, hazine, vb.) eski Hint yönetim geleneğinde sıklıkla anılmaktadır. MÖ 300'lü yıllarda Hindistan'da *Arthashastra* adlı eserde, kendi imajı ve halkın refahı için kralın başlıca sorumluluklarından biri olarak *adalet* işaret edilmiştir.¹⁷

İran'da da aynı şekilde kavramların biraraya getirildiği birçok eski kaynak mevcuttur. *Anushirvan* (531-579) yönetiminde daire-i adalet çerçevesinde kavramlararası ilişkiler netlik kazanmış, uygulamaya da izlerini bırakmıştır. Anushirvan, adil bir yönetici olarak kapısına bir zil takarak, adalet isteyenlerin çalmasını istemiş ve halkına doğrudan yönetici ile görüşme olanağı sağlamıştır.¹⁸

Hint ve İran gelenekleri arasındaki etkileşimin çeşitli yolları sayılabılırsa da daire-i adalet bağlamındaki aktarmanın, *Kelile ve Dimne* üzerinden gerçekleştirildiği düşünülmektedir. Daire-i adaletin en ham hallerinden birine *Pançatantra*'da (Müdrikliğin Beş Kitabı) ya da Batılıların verdiği adla *Kelile ve Dimne*'de rastlanmaktadır.

Fabl türünde yazılmış ilk eser olarak kabul edilen *Kelile ve Dimne*'de hükümdara nasihatlar hayvanlar arasında geçen hikayeler ile anlatılmaktadır. “Bu yapıtın amacı toplum yaşamında var olan ahlâkı düzeltmek ve insanları güzel ahlâk sahibi yapmaktır.”¹⁹ “Hindistan ülkesinin en büyük Padişahı Debşelem, adalet kuramının gereklerini, Brehmen filozofu Beydeba'dan öğrenerek o kadar akıllıca ve beceriklilikle saltanat sürmüş ki yönetiminde herkes mutlu ve bahtiyar olduğu gibi, memleketin dört bir yanı bayındır bir çehreye bürünmüş”tür.²⁰ Beydeba'ya göre, siyaset, halkı hoşnutsuzluğa sebep olmadan egemenliği korumanın yoludur ve “baskı ve zulümü engellemek ancak siyasetle mümkündür, siyasetin temeli de

¹⁶ Ne var ki, daire-i adalet yalnızca Ortadoğu coğrafyasına özgü de değildir. Kınalızade Ali Efendi, *Kelile ve Dimne*'den de önce daire-i adaletin kökenini Antik Yunanlı filozoflara kadar götürür. Aristo (MÖ 300) Büyük İskender'e verdiği öğütlerde “Adalet, ilahî adaletten bir sıfattır. Yer ve gök adaletle ayakta durur ve devam eder” buyurur. Bkz. Kınalızade Ali Efendi, age, s.225.

¹⁷ Darling, agm, s.4.

¹⁸ Darling, agm, s.4.

¹⁹ Beydeba, *Kelile ve Dimne* (Yayına hazırlayan: Hasan Selim Hacıoğlu), İskele, İstanbul, 2005, s.3.

²⁰ Beydeba, age, s.12.

adalettir.”²¹ Siyasetin temeli olan adalet ise *tarafsızlık* ve *akıl* ile varolur. Kılavuz, akıldır.²² Bu nedenle, adalet, devletin birinci ödevidir (ikincisi de ziraatin, zanaatin geliştirilmesidir).

Kelile ve Dimne’de devletin yedi temel ögesinin olduğu belirtilmektedir: hükümdar, vüzerâ, tebaa, kale, savunma ve saldırı kuvvetleri, hazine, müttefikler. Eserde bir çok kere adaletin, egemenliğin ve memleketin nizamının temel direği olduğuna dair vurgular vardır. Bunlardan birini vermekle yetinelim: “Raiyyetin güvenliği Padişaha ve memleket işinin düzende olması dindarlığa, akıl ve sabata ve adle bağlıdır.”²³

Aslı Sanskritçe olan *Kelile ve Dimne*’nin yazarı Hint filozofu Beydeba’dır ve eser Hint hükümdarı Debşelem için yazılmıştır.²⁴ Eserin, “3. yüzyılda Keşmir’de yazıldığı sanılmaktadır... [Eser] Sasanî hükümdarı I. Hüsrev’in doktoru olan Burzo tarafından 6. yüzyılda Pehlevîce’ye, üç yüzyıl kadar sonra İbn Mukaffâ tarafından Pehlevîce’den Arapça’ya çevrilmiştir. Eser daha sonra, “Gazneli Sultan Harzemşah (1118-1152) adına Munsî Ebu’l-Ma’alî Nasrullah tarafından ilavelerle Arapçadan Farsçaya çevrilir.”²⁵

Daire-i adalet, 11 ve 12. yüzyılda²⁶ Ortadoğu coğrafyası nasihatnamelerinin ayrılmaz bir parçası haline gelir. Örneğin 11. yüzyıl eserlerinden Eski Hint-İran geleneğini yansıtan *Kabusname*’de (1082) daire-i adalete yer verilmektedir: “Şunu bil ki, hükümdarlık askerle, asker de altınla kudret kazanır, altın da bayındırlıkla ele geçer, bayındırlık ise adl ve insafla yayılabilir. Onun için insan adl ü insaftan gafil olma.”²⁷

Bu dönemde bir taraftan İslam geleneği, bir taraftan Türk geleneği daire-i adalete sahip çıkar. 11. ve 12. yüzyılda kavram, Selçuk-

²¹ Beydeba, age, s.10.

²² İnalçık, *Osmanlı’da Devlet...*

²³ Beydeba, age, s.15.

²⁴ Beydeba, age, s.3.

²⁵ İnalçık, *Osmanlı’da Devlet...*, s.13, dipnot:10.

²⁶ Vecihi Timuroğlu, Ortaçağı Batı ve Doğu düşüncesinin hiç olmadığı kadar yakınlaştığı bir dönem olarak görür. Yakınlaşmada İslam’ın doğuşu ve yayılması en önemli etkidir. 7. yüzyılda eski Yunan ve Roma felsefesini güçlü bir biçimde yaşayan Suriye’ye Arapların girmesi ile etkileşim artmıştır. Bkz. Vecihi Timuroğlu, “Mitolojide Devlet Bilgisi”, *Memleket SiyasetYönetim*, C.1, S.1 (2006), s.33.

²⁷ İnalçık, *Osmanlı’da Devlet...*, s.15.

lu Türkleri'ndeki nasihatnamelerde sıklıkla yer almaya başlamıştır. Özellikle Nizam'ül-mülk ve Gazali gibi vezirlerin eserlerinde görülmüştür.²⁸

Daire-i adaletin İslam literatüründeki en eski temsili, İbn-i Qutayba'nın *Uyun al-Akhbar* adlı eseridir.²⁹ Daire-i adalet'in *ilahi kanunlar* temelinde yeniden üretildiği haliyle kavrama yer veren en önemli kaynak ise "bir Türk Devleti olan Büyük Selçuklu İmparatorluğu'na, Alp Aslan (1063-1072) ve Melikşah (1072-1092) zamanlarında 30 yıla yakın vezir" olarak hizmet eden Nizam'ül-mülk'ün *Siyasetname* adlı eseridir.³⁰ Nizam'ül-mülk eserinde belirttiğine göre, "Melikşah hicri 470 (miladi 1077-78) yılında, devlet idaresine dair bir kitap yazılması için kendi devlet adamları arasında bir yarışma açmıştır" ve *Siyasetname* bu amaçla, Hazar Denizi'nin güneyindeki Büyük Selçuklu topraklarında yazılmıştır.

"Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla" başlayan *Siyasetname*, daire-i adaletin İslami vurgu ile yeniden üretildiği biçimine en iyi örnektir: "Hadis söylüyor: Peygamber -salât üzerine olsun-, 'adalet dinin şerefi, sultanın gücüdür. Ordunun salahı raiyyettedir. Hepsinin terazisi iyiliklerdir. Nitekim Allah -kuvvet ve şevket ona olsun- 'O göğü yükseltir? ve teraziyi koydu?' (Kuran 55.6) dedi. Yani adaletten iyi bir şey yoktur. ... En lâyük padişah, gönlü adalet mekanı, evi dindarların, akılların dinlenme yeri olan padişaktır."³¹ Devam eder: "Tanrının egemenliğinin yeryüzündeki timsali padişaktır: Padişah insafı ve adil olunca, reâyânın işi hep sükun olur."³² Görüldüğü gibi İran'da doğan ve genç yaşta İslam Hukukunun (fikh) yetkinleri arasında yer alan Nizam'ül-mülk'te³³ daire-i adalet kavramı, hadislerden aktarılmakta ve olgunluğa erişmiş gözükmektedir.

Daire-i adalet aynı dönemlerde Moğol'lara, vezir Rashid al-Din ile astronom Nasir al-Din Tusi tarafından tanıştırılmıştır.³⁴ Bu açıdan, daire-i adaletin İslami gelenekteki yolculuğu ile Türk kültürü ile tanışması paralel gitmektedir.

²⁸ Darling, agm, s.4.

²⁹ Darling, agm, s.4.

³⁰ Fuat Köymen, "Giriş", *Siyâset-name* (Nizam'ül-mülk) (Haz: Prof. Dr. Mehmet Altay Köymen), Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1999, s.xiv.

³¹ Nizam'ül-mülk, *Siyâset-name* (Haz: Prof. Dr. Mehmet Altay Köymen), Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1999, s.35.

³² Köymen, age, s.33.

³³ Nizam'ül-mülk, age, s.xvi.

³⁴ Darling, agm, s.4.

Aral gölünden daha doğuya uzanan topraklarda, Karahanlıların hükümdarına Kaşgar kentinde sunulan başka bir kitap Yusuf Has Hacıp'in 1070 tarihli *Kutadgu Bilig* adlı eseridir. Eserin amacı, 11. yüzyıl Türklerinin ahlak ve devlet idaresi hakkındaki fikirlerini gelecek kuşaklara ulaştırmak, hükümdarlara ve devlet adamlarına bu gelenekleri aşılaktır.³⁵ *Kutadgu Bilig*'in dili Türkçe'dir ve eserde Türk yönetim geleneklerinin baskın olduğu iddia edilir. Halil İnalçık'a göre eser egemenliğin *törüden* (kanun ve nizam) ayrılması, hatta bizzat *törü* ve *kut*'dan ibaret olduğu görüşü ile Türk geleneklerinden motifler taşır.³⁶ Diğer taraftan, eserde aklın temel alınması geleneği Hint-İran geleneğinin etkisini gösterir. Gerçekten de *Kutadgu Bilig*'de daire-i adalet Türk ve Hint-İran geleneği unuru olduğu iddia edilen kanun / *törü* ve akıl vurguları ile yeniden üretilmiştir.³⁷

“Memleket tutmak için çok asker ve ordu lazımdır, askerini beslemek için de çok mal ve servete ihtiyaç vardır, bu malı elde etmek için halkın zengin olması gerektir. Halkın zengin olması için de doğru kanunlar konulmalıdır (budun baylıkına *törü* tüz kodun); bunlardan biri ihmal edilirse dördü de kalır. Dördü birden ihmal edilirse beylik çözülmeye yüz tutar.”

Kutadgu Bilig'de egemenliğin temeli bu dünyadadır: akıl, bilgi ve deneyim. Yönetim adil olursa egemenlik o kadar uzun süreli olur. Egemenliğin temeli olarak doğru yasaları gösterir ve doğru kanun yapma görevini egemene verir. *Kutadgu Bilig*'de padişah sadece ilahi kanunların uygulayıcısı değil kanun koyucudur.

Görüldüğü gibi, daire-i adalet bir yandan İslami geleneğe bir yandan Türk geleneklere içselleşmiş, Osmanlı tarihi ile bu iki gelenek ortak bir öyküye bağlanmıştır.

Osmanlı Devleti'nde daire-i adalet kavramı 16.yüzyıl ile gündeme oturmuştur. Nitekim, 16. yüzyılda, Sultan Süleyman'ın dönemi *altın çağ* olarak idealleştirilmekte ve daire-i adalet, klasik dönemi temsil ederek “bozulmanın ve düzen bozukluğunun” eleştirisi için ortaya atılmaktadır.³⁸ Bu dönemde, daire-i adalet, nasihatnamelerin

³⁵ İnalçık, *Osmanlı'da Devlet...*, s.12.

³⁶ İnalçık, *Osmanlı'da Devlet...*, s.20.

³⁷ Yusuf Has Hacıp, *Kutadgu Bilig*, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara, 2005, s.86.

³⁸ Hüseyin Gündoğdu, *The Circle of Justice as a Tool of Opposition in the Ottoman Political Discourse From Lütü Pasha to İbrahim Müteferrika*, Fatih Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, *Yüksek Lisans Tezi*, Haziran 2011.

vazgeçilmez parçası haline gelmiştir. “Sultan Süleyman devrinin idealleştirilmesi [daire-i adalet demektir] XVI. yüzyılın son çeyreğinde kendini göstermiştir... Sadece yazarlar, tarihçiler tarafından değil, devlet tarafından da resmî bir şekilde idealize edildiği dikkati çekmektedir.”³⁹

Kınalızâde Alî Çelebi tarafından kaleme alınan *Ahlâk-ı Alâî*'de (1564) vurgu daire-i adalet üzerinedir ve şu sözlerle işaret edilir:⁴⁰

“Adldir mucib-i cihan: cihan bir bağıdır divarı devlet; devletin nazımı şeriattır: şeriata haris olamaz illa melik; melik zapteylemez illa leşker; leşkeri cem' edemez illa mal; mal'ı cem eyleyen re'ayadır; re'ayayı kul eder padişah-ı aleme 'adl'”.

Yakın bir zamanda, 1596 yılında Hasan Kâfi el-Akhîsari de çağına dair bozulma olarak yorumladığı sorunlar hakkındaki fikirlerini barındıran *Usûl el-Hikem fî Nizâm el-Âlem* adlı eserinde daire-i adalete vurgu yapar ve kavramı şöyle tanımlar: “padişahlık ve sultanlık olmaz, illa erler ile olur; asker ise olmaz, illa mal ile olur; mal ise olmaz, illa vilayet mamur olmak ile olur; vilayet ise olmaz, illa adalet ile dahi hüsn-i siyaset ile ma'mur olur.”⁴¹

1631 yılında IV. Murad'a sunduğu *Risaleler* 'i ile tanınan devlet adamı Koçi Bey, bozulmanın Kanuni devrinde başladığını belirtir ve bu bozulmaya yol açan uygulamaları sıralar.⁴² Bu bozulma sonucunda IV. Murad döneminde gelinen durumu daire-i adalet üzerinden açıklar: “velhasıl saltanat-ı âliyyenin şevket ve kuvveti asker ile, askerin ayakta durması hazine ile, hazinenin toplanması reaya ile, reayanın ayakta durması adalet ve doğruluklardır. Şimdi âlem harap, reaya perişan, hazine eksiklik içinde ve kılıç erbabı da bu haldedir.”⁴³

³⁹ Emecan, agk, s.264.

⁴⁰ Kınalızade Ali Efendi, age, s.225.

⁴¹ İpşirli'den aktaran Bkz. Ergene Boğaç, “On Ottoman Justice: Interpretations In Conflict (1600-1800)”, *Islamic Law and Society*, C.8, No:1 (2001), s.57, dipnot: 13.

⁴² Koçi Bey'in Kanuni Sultan Süleyman zamanında şu gelişmelerin bozulmaya yol açtığını savunur: (1) padişahın divana katılmaması, (2) kaideleri bozarak liyakat ile atanması gereken sadr-ı azamlığa padişah dostlarının atanması, (3) özel mülkiyet gibi vakıfların doğması, (4) iltizam sisteminin getirilmesi ve yabancıların mültezimliğe getirilmesi, (5) tüketim ve şan-şöhret merakının artışı. Bkz. Koçi Bey, *Koçi Bey Risaleleri* (yayıma hazırlayan: Seda Çakmakcioğlu), Kabalıcı, İstanbul, 2007.

⁴³ Koçi Bey, age, s.66.

Koçi Bey'e göre "adalet, ömrün uzunluğuna sebeptir ve fukara ahvalinin düzeni padişahların cennetlik olmasının sebebidir."⁴⁴ Diğer bir deyişle "reaya mamur olur ve zulüm olmazsa padişahın hazinesi dolu olur. Bugün reaya bir kuruş versin, nice yüz bin kuruş olur. Hiç vakit geçirmeden lazım olan şey, reayayı koruyup zalimlere çiğnetmemektir."⁴⁵

Sonuç olarak, "bütün siyasetnâme türü eserlerde ve hatta resmi vesaikte temel olarak sürekli işlenen konu halkın korunması ve adaletle hükmedilmesinde düğümlenmektedir. Adalet fikri genel olarak toplumun düzenliliğinde başta yer alıyor; idareci zümrenin mağduriyetine uğramak ihtimali açısından halk kesiminin nazarında bir teminat olarak mütalaa ediliyor; bunların yanında devletin geleceğinin de garantisi şeklinde düşünülüyordu."⁴⁶

Tanzimat döneminde reformların karşısında duran ya da reformların gereğini Kanuni'nin *altın çağ*ma öykünerek meşrulaştıran gelenekçi görüş de, durumu devletin *çöküşü*⁴⁷ olarak niteler ve çöküşün sebebini daire-i adalet geleneğinin bozulmasına dayandırır. Bu görüşe göre, çözüm de Kanuni devri ya da bu dönem ile terkedilmeye başlayan yönetim geleneğine dönüş, diğer bir deyişle daire-i adalet'e tutunmaktır. Tanzimat dönemi gelenekçi reformcularından Ahmet Cevdet Paşa da daire-i adalete vurgu yapar ve dairenin merkezine yönetimi yerleştirir: Cevdet'e göre devletin başlıca iki amacı vardır: umur-u adliye ve askeriye. Bu iki görevi askeriye ve ilmiye yerine getirmektedir. Oysa, askeri başarı mali kuvvete bağlıdır. Mali kuvvet ise memleketin iyi idaresine bağlıdır. Bu nedenle temel birim "umur-u icraiye"dir. Adli ve askeri yönetimin işlemesi için idare iyi olmalıdır.⁴⁸ Söz konusu yorum, daire-i adaletin merkezileşmiş

⁴⁴ Koçi Bey, age, s.63.

⁴⁵ Koçi Bey, age, s.131.

⁴⁶ Emecan, agk, s.308.

⁴⁷ Söz konusu anlayış, yönetsel olarak İbn Haldun'un *asabiyyet* kavramında içerilen devletin evrelerini temel almaktadır. Devletler canlı organizmalar gibi doğmakta, gelişmekte ve ölmektedir. Bkz. İbn Haldun, *Mukaddime*, Milli Eğitim Bakanlığı, Ankara, 1990.

⁴⁸ Bu inceleme, artık modern devletlerin doğduğu döneme aittir, bu nedenle klasik dönemde henüz ayrılmamış bir yapı-işlev olarak "idare"yi temel birim olarak ele almaktadır. Cristoph Neumann, *Araç Tarih Amaç Tanzimat Tarih-i Cevdet'in Siyasi Anlamı*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999, s.103 ve Ümid Meriç, "Bir Osmanlı Sosyoloğu Ahmet Cevdet Paşa", içinde *Vefatının 100. Yılına Armağan Sempozyum*, TDV, Ankara, 1997, s.120-127.

ve modernize edilmiş bir devlete uyarlanmaya çalışılan bir daire-i adalet yorumudur.

Yukarıdaki serüven ışığında görüldüğü gibi daire-i adalet, geleneksel toplumların en güçlü temsilcileri olan Antik Yunanlı filozoflardan, Hint-İran geleneğine, Hint-İran geleneğinden İslam ve Türk yönetim geleneklerine girmiştir. Son olarak da söz konusu geleneklerin mirasçısı sayılabilecek Osmanlı Devleti'ne yerleşmiştir.⁴⁹

“Kendisinden önceki Türk-İslam devletlerinden 14. yüzyıla kadar gelen devlet yönetimi konusunda oluşan tecrübe birikimini kullanan Osmanlı Devleti, Ortadoğu ve İran devlet geleneğinin mirasçısı olmuştur. Devletin henüz uç beyliği olduğu ilk dönemlerde, yönetim ve hukuk işleri, iç bölgelerin yüksek kültür merkezlerinden gelmiş ulemanın elindeydi. İlk Osmanlı vezirleri de ulema sınıfından olup, devletin yönetim ve kurumsallaşmasını sağlayabilecek tecrübeye sahip yöneticilerdi. 14. yüzyılın ilk yarısından kalan belgeler, Ortadoğu devletlerine özgü bürokratik geleneklerin daha bu dönemde Osmanlı yönetiminde yer aldığını ve yüzyıl sonuna doğru artarak egemen olduğunu gösterir.... Hint-İran kaynaklı bu devlet ve yönetim kavramı, İslam öncesi dönemde gelişmiş, İranlı ve Hristiyan bürokratların devlet kadrolarında istihdam edilmesi yoluyla Abbasilere geçmişti. 11. ve 13. yüzyıllar arasında Orta Asya Türk-Moğol gelenekleriyle değişmiş haliyle de Osmanlılara geçmiştir.”

Dikkat çekici olan nokta, daire-i adaletin *erken modern* dönemde yaygınlık kazanmış olmasıdır. Diğer bir deyişle, modern öncesi devlet-yönetim geleneğini taşıyan daire-i adalet, modern dönemin arefesinde değer kazanmıştır. Erken modern dönem yazarları / bilginleri, klasik dönemde “olan”, ancak erken modern dönemle birlikte “kaybedilmiş” bir geleneğe, daire-i adalete sahip çıkararak daire-i adaleti yaşıtmıştır.

DAİRE-İ ADALET’İ “SORUNSALLAŞTIRMAK”: MERKEZİLEŞMİŞ GELENEKSEL DEVLETİN YÖNETİM DÜŞÜN GELENEĞİ

Linda Darling’in tabiriyle nasihatnamelerin yalnızca “sinirli edebiyatçı bir sınıfın kendine özgü bir eğlencesi” olmadığı, aksine “İslam dünyasında yönetici grup ve nüfus tarafından genel olarak benimsenen değerlerin etkili bir ifadesi” olduğu artık anlaşılmiş-

⁴⁹ Halil İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu Klâsik Çağ (1300-1600)*, YKY, 2004, s.71, 73.

tır.⁵⁰ Bu anlamda, yukarıda örneklerde de görüldüğü daire-i adalet, Osmanlı yönetici ve münevverlerinin paylaştığı yönetsel değerleri birleştiren bir kavram olarak erken modern dönemde⁵¹ Osmanlı nahiye raporlarının vazgeçilmez bir parçası haline gelmiştir.

Daire-i adalet, 16. yüzyılda gündeme oturmuş olmakla birlikte, klasik dönem Osmanlı devlet yönetimini temsil eden bir kavram olarak kullanılmıştır. Daire-i adalet Osmanlı yönetim düşüncesinde idealize edilmiş *klasik yönetimin*, kurumların en mükemmel şekliyle var olduğu varsayılan *altın çağın* yönetim geleneğini temsil etmektedir. Kanuni Sultan Süleyman'ın, Orta Doğu hükümlerinin imajının en mükemmel halini temsil ettiği ve bu dönemde adalet çağının en mükemmel haliyle yaşandığı dönem olarak kabul edilmiştir.⁵² Söz konusu dönemin, Osmanlı Devleti'nin üst düzey yöneticilerinin ve münevverlerinin zihinlerindeki kurgusu, daire-i adaletle sistematikleştirilmiştir. Bu anlamda, daire-i adalet klasik dönem yönetim düşün geleneğini temsil eder.

Yönetim düşünüyü “bir toplumda iktisadi ve toplumsal örgütlenme tarzı olarak yönetim pratiğine ilişkin geliştirilen sistemli düşünceler bütünüdür” ve “tarihsel maddi koşullara bağlı olarak” ancak “zihinsel olarak tasarlan[ır].”⁵³ Düşün geleneği çerçevesinde daire-i adaleti tartışmak, “ideal olanın soyutlamasından çıkarımda bulunmak” demektir. Bu doğrultuda, daire-i adalet bir *soyutlama*dır ve soyut düzeyde bir *ideal* olarak kalmaktadır. İdeal olana dair bir soyutlama olarak, daire-i adaleti “gerçekliğin bir ürünü ya da yansıma-

⁵⁰ Darling, agm, s. 3.

⁵¹ Osmanlı Devleti'nin 16. yüzyıldan 18. Yüzyıla uzanan dönemde, toplumsal çatışmaların siyasal iktidara yansıtıldığı, sınırlı iktidarın (*limited government*) yerleşmeye ve idari merkezleşmeye giden bir *erken modern devlet* olduğuna dair tartışmalar yükselmektedir. Bu tartışmalarda Abou-el-Haj başı çekmekte, bir çok eserde söz konusu tez incelenmeye devam etmektedir. Bkz. Rıfa'at Ali Abou-el-Haj, *Modern Devletin Doğası 16. Yüzyıldan 18. Yüzyıla Osmanlı İmparatorluğu* (Çev: Oktay Özel ve Canay Şahin), İmge, 1. Baskı, Ankara, 2000. Diğer çalışmalar: Virginia H. Aksan ve Daniel Goffman (ed.), *Erken Modern Osmanlılar İmparatorluğun Yeniden Yazımı*, Timaş, İstanbul, 2011; Karen Barkey, *Eşkyaçılar ve Devlet Osmanlı Tarzı Devlet Merkezleşmesi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları; Baki Tezcan, “The Second Empire: The Transformation of the Ottoman Polity in the Early Modern Era”, *Comparative Studies of Asia, Africa and the Middle East*, V.29, No:3 (2009), s. 556-570.

⁵² İnalçık, *State Ideology*..., s.70.

⁵³ Güler, *Türkiye'nin Yönetimi*..., s.28.

sı olarak görmek yanıltıcı olacaktır.”⁵⁴ Nitekim çalışmada idealize edilmiş kurgu incelenmekte; gerçeklikle sınıması yapılmamaktadır.

İdealize edilmiş kurgu, çalışmada bir devlet yönetim geleneği olarak ele alınmaktadır. Asıl olarak, daire-i adalet *devlet / mülkle* ilgilidir; egemenlik ile ilgilidir.⁵⁵ Bu yönetsel tercih iki noktada alanyazınla tartışır: (a) daire-i adalet yalnızca devletin adli işlevlerine indirgenemez, (b) daire-i adalet hükümdara davranış öğütlerinden çok daha fazlasını içerir.

Öncelikle, bugün mahkeme salonlarında kürsünün hemen arkasına işlenmiş “Adalet, mülkün temelidir” veczi ile günümüze kadar varlığını sürdüren kavram, kapitalist devletlerde egemenliğin yasma, yürütme ve yargı erkleri arasında pay edilmesinin de yardımıyla, yargı alanına (hatta mahkeme duvarlarına) sıkışıp kalmıştır. Bu yaklaşım, daire-i adaletin devletin yargı işlevi ve kurumsallaşmasına, *mezalim* divanlarına⁵⁶ odaklanan çalışmaları doğurmuştur.⁵⁷ Ne var ki daire-i adaletin yalnızca yargı işlevi anlamında kullanılması ya da “kanun önünde eşitlik ya da buna bağlılık” olarak anlaşılması haksızlık olur.⁵⁸ Ganshof’un belirttiği gibi 10-13. yüzyıl arasında adalet (*justicia*) kavramı, bugün adalet sözcüğünden anladığımızdan çok daha fazla şeyi kapsamaktadır. Güvenlik ile piyasa düzenlemeleri ve vergi işlemleri gibi bugün tamamen idari karakterde algılanan diğer işlemleri de kapsamaktadır.⁵⁹ Kaldı ki daire-i adalete içkin yönetim, yalnızca adaleti sağlamakla yetinemez, egemenliğin zor kullanma tekeline, savunma-güvenlik işlevlerini de kapsar.

İkinci olarak, daire-i adaletin “gerçek bir yönetimin ilkelerinin teorik bir çözümlemesini sunmaktan çok hükümdardan beklenen et-

⁵⁴ Joel Shinder, “Early Ottoman Administration in the Wilderness: Some Limits on Comparison”, *International Journal of Middle East Studies*, V.9, No.4 (Nov. 1978), s. 507.

⁵⁵ Mülk sözcük anlamıyla, “sahip, egemen olma, sahiplik, egemenlik, hükümdarlık, krallık; sahip olunan şey, egemenlik alanı”dır (TDK Sözlüğü, www.tdk.gov.tr).

⁵⁶ Mezalim Divanı, halkın Padişah ya da güçlü bir temsilcisinin karşısına geçerek şikayetlerini dillendirdiği ve gerektiğinde kayıplarının karşılandığı mahkemelerdir. Bkz. Darling, agm, s.33.

⁵⁷ İnalıcık’a göre mezalim divanı, Divan-ı Hümayun, adaletnameler, vb. uygulamalar daire-i adaletin devlet yönetimine yansımalarıdır. Bkz. İnalıcık, *State Ideology...*, s.71.

⁵⁸ Darling, agm, s.3.

⁵⁹ F.L.Ganshof, *Feudalism*, (Trans. Philip Grierson), Medieval Academy of America, Canada, 1996, s.156.

kinliklere dair bir tartışma” olduğu savı dile getirilir.⁶⁰ Ne var ki klasik dönem devlet ve yönetimi hükümdarın kişiliği ile sıkı sıkıya bir bağ içerisinde. Hükümdar, “tanrısal yasa hariç hiçbir yasaya tabi olma[makta] kendininkinden başka bir iktidar tanıma[maktadır]”, egemenlik hükümdarın kişiliğinde toplanmaktadır.⁶¹ Bu anlamda daire-i adalet de hükümdarın etkinliklerini yani “gerçek bir yönetimin ilkeleri”ni sunmaktadır.

Yukarıda değinildiği gibi çalışma çerçevesinde daire-i adalet egemenliği toplumsal-yönetimsel boyutlarıyla ele alan bütünsel/analitik bir kavramdır. Buna karşın, daire-i adaletin barındırdığı toplumsal-yönetimsel bilginin, *tarihsel* ve *toplumsal* olduğu unutulmamalıdır. Diğer bir deyişle kavram, modern dönem öncesi tarım toplumlarındaki egemenliğe aittir. Darling’ın çok net bir şekilde ortaya koyduğu gibi daire-i adalet İran’da “tarım toplumlarında devlet yönetim bilgisi” (*agrarian political statecraft*) olarak derinleşmiş ve Osmanlı Devleti’ne aktarılmıştır.⁶²

Bu tarihsel ve toplumsal bağlamda, daire-i adaletin yönetimi “tarımsal toplumun refahını sürdürmek için koruma (güvenlik), istikrarlı yönetim, köylünün geçimini sürdürecektir hizmetler gibi gerekli ne varsa” onu işaret etmektedir.⁶³ Bu nedenle de Hint-İran geleneğinden İslam geleneğine aktarılmış tarımsal toplumların *yönetim bilgisini* içermektedir.

Osmanlı Devleti’nde söz konusu tarihsel kesit, *klasik döneme* (1300-1600) denk düşmektedir. Osmanlı Devleti’nin kuruluşundan 16. yüzyıla kadar geçen dönem çalışmanın tarihsel sahnesidir. Sahne, Osman’dan II. Mehmet’e kadar geçen “tedrici ve çekişmeli devlet inşası süreci”ne denk düşmektedir.⁶⁴ Bu dönemde “gayrişahsi kurumsallaşmış monarşi” ile hukuka dayanan bir bürokratik geleneğin doğma sancısı gözlenmektedir.⁶⁵

⁶⁰ Ergene Boğaç, Baki Tezcan ile birlikte aynı fikri paylaşmaktadır. Bkz. Boğaç, agm, s.55.

⁶¹ Françoise Dreyfus, *Bürokrasinin İcadı Fransa, Büyük Britanya ve Amerika Birleşik Devletleri’nde Devlete Hizmet Etmek (18-20.Yüzyıl)* (Çev. Işık Ergüden), İletişim, İstanbul, 2007 (1. Baskı), s.29.

⁶² Darling, agm, s. 6-8.

⁶³ Darling, agm, s.3.

⁶⁴ Cemal Kafadar, *İki Cihan Âresinde Osmanlı Devleti’nin Kuruluşu*, Çev. Ceren Çıkm, Birleşik, Ankara, 2010, s.12.

⁶⁵ Rhoads Murphey, “Continuity and Discontinuity in Ottoman Administrative Theory and Practice during the Late Seventeenth Century”, *Poetics Today*, Vol:14, No.2, s.425.

Konuştığımız, *modern öncesi devlettir*. “16. yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu, ekonomisinin hakim gücü olarak tarımsal yapısıyla ve tarımdan elde edilen artının doğrudan devlet hazinesine aktarılması sistemiyle kapitalizm-öncesi toplum yapılarının bütün genel özelliklerini gösteriyordu.”⁶⁶ Tarım başlıca geçim kaynağı olarak işlev görmekte ve *fief / ikta / tımar* her ne ad altında olursa olsun tarımsal üretim egemenliğini korumaktaydı. Yönetimsel olarak bu dönem, siyasal yetkenin askeri güçte yoğunlaştığı ve devletin güçlü bir hazine, donanımlı etkin bir ordu ve donanma gibi geleneksel çıkarlarına odaklandığı bir dönemdir.⁶⁷

Osmanlı İmparatorluğu, bu dönemde geleneksel özellikleri taşımakla birlikte *merkezileşmiş* devlet inşası yolunda epey yol katetmiştir. Ortaçağ Avrupası bu dönemde feodalizmin yükselişi ve merkezi gücün inişe geçtiği bir dönemi yaşarken, “Osmanlı rejimi, ... dağınık feodal yönetim yerine merkezî bir yönetim, feodal beylerin kişisel yetkisinde olagelmış vergi ve ayrıcalıklar yerine de genel hükümler koy[maktadır].”⁶⁸ Osmanlı Devleti, “Fatih Sultan Mehmed dönemiyle ... ‘imparatorluk’ sürecine girmiş, II. Beyazıt, Yavuz Sultan Selim ve Kanunî Sultan Süleyman dönemlerinde bu gelişme pekişmiş ve yerleşmiş, XVIII. yüzyıldan itibaren ise, bir-iki istisna hariç, padişah otoritesi, saray halkı ve merkezî bürokrasiye kayma eğilimi göstermiştir.”⁶⁹ Bu doğrultuda, 16. yüzyıla gelindiğinde merkezileşmiş bir mutlakiyetçilik doğmuştur.⁷⁰

Ariel Salzman’ın ifadesiyle “sosyolojik aksiyoma göre, Osmanlı İmparatorluğu bir devlet değildir, bir imparatorluktur; fakat Parson’un tabiriyle, tam olarak ‘orta büyüklükte’ bir imparatorluktur.”⁷¹ Tüm bu nitelikleriyle Osmanlı Devleti’nde yönetimden değil, hükmetmekten bahsedilebilir; Osmanlı Devleti yönetmemiş (go-

⁶⁶ Recep Boztemur, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Devlet-Toplum İlişkileri: Araştırma Yöntemlerinde ve Kurumsal Yaklaşımlarda Tek Yanlılık”, *OTAM-Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, S.9 (1998), s.80-81.

⁶⁷ Gianfranco Poggi, *Devlet Doğası Gelişimi ve Geleceği*, İstanbul Bilgi Üniversitesi, İstanbul, Mart 2007, s.70.

⁶⁸ İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu...*, s.18-19.

⁶⁹ Emecan, agk, s.14.

⁷⁰ Tezcan, agm, s.559.

⁷¹ Ariel Salzman, *Modern Devleti Yeniden Düşünmek Osmanlı Ancien Régime’i*, İletişim, İstanbul, 2011, s.37.

vern) hükmetmiştir (*rule*).⁷² Salzmann'ın devlet kavramından uzak durması anlamlı gelmese de, bu dönemin yönetmek değil, *hükmetmek* kavramını karşıladığını reddetmek mümkün değildir. Bu durumda daire-i adalet *hükmetme bilgisini* vermektedir.

Bu bağlamda, daire-i adaletin, modern dönemde “oryantal despotizm, patrimonyal-bürokratik hükümet ya da Asya Tipi Üretim Tarzı” olarak adlandırılan ilişkilerin erken modern dönemde “tarihsel-yerel olarak algılanan biçimi” olarak tanımlanması doğru olacaktır.⁷³ Daire-i adalet, bu anlamda söz konusu modern kuramlarla çatışma içerisindedir.⁷⁴ Batılı kavram kategorileri Osmanlı Devleti'nin tarihsizliğine vurgu yaparken (örneğin Weberyen bakış açısından Batı'da doğmakta olan rasyonel devlete karşılık, Osmanlı'da devlet irrasyoneliğini korumakta ve despotik karakteri ile devam etmektedir⁷⁵); daire-i adalet “çöküş” olarak nitelendirdiği, yapısal dönüşümün ürünüdür.

Daire-i Adalet'in Yapısal-İşlevsel Kuruluşu: Adliye ve Askeriye

*“İmparatorumuzun antik ülkesinde;
Sadece iki sınıf insan vardır.
Onlar liyakatle tahtı korurlar.
Bu sınıflar, ruhaniler ve şövalyelerdir.”⁷⁶*

Yukarıda tarihsel-toplumsal sınırları çizilen devletin (daire-i adalet bağlamında) yönetiminin örgütlenmesi, nasıl kurulacaktır/kurulmaktadır?

Osmanlı İmparatorluğu'nun yönetiminin örgütlenmesi üzerine Avrupa kaynaklı çeşitli çatışma tezleri üretilmiştir.⁷⁷ En çok atıfta bulunan çalışmalardan olan Alfred Howe Lybyer'in Hükümdarlık Kurumları (*Ruling Institution*) ile İslami Kurumlar (*Moslem Institution*) çatışması teorisine göre: Hükümdarın *kullarını* oluşturan, Hristiyan kökenli devşirme üst düzey bürokratlar ve askerler ile tımar ve

⁷² Salzmann, agk, 2011, s.45.

⁷³ Darling, agm, s.3.

⁷⁴ Osmanlı Devleti'ne dair araştırmalardaki yönetsel çekişme, Boztemur'un çalışmasında netlikle ele alınmaktadır. Bkz. Boztemur, agm.

⁷⁵ Murphey, agm.

⁷⁶ Goethe, agk.

⁷⁷ Söz konusu çatışma tezlerini derleyen bir çalışma için: Shinder, agm, 1978, s.499.

zeametlere sahip olan özgür Müslüman sipahi askerler / yöneticiler birbirini tamamen dışlamamakla birlikte çatışma halindedir.⁷⁸ Bu tez, Bernard Shaw tarafından düzeltilerek Türk aristokrasisi ve süvarilerinin karşısına devşirmeler ve silahlı güçlerinin çıktığı şeklinde yeniden üretilmiştir.⁷⁹ Sıklıkla referans alınan bir başka çalışma ise Paul Wittek'in *gaza* savıdır. Bu sava göre de üç boylarındaki Heterodoks gaziler ile Ortodoks İslami ulema arasında bir gerilim süregelmektedir.⁸⁰

Avrupa kökenli Osmanlı kuruluş dönemi incelemeleri, çatışmayı ve kurumsallaşmayı dinsel temelli ele alır ve kültürel öğelerde arar. Diğer bir deyişle toplumsal ve yönetsel çatışma, Hıristiyan kökenliler ile İslami kökenliler arasındadır. Son dönemde ise Halil İnalçık, Lewis V. Thomas ve Norman Itzkowitz'in çalışmalarından oluşan ve Wittek ile Lybyer'in (Shaw'un düzeltisi ile) tezlerini birleştiren bir tez ortaya konulmuştur. Bu modelde çelişki Kılıç ve Kalem erbabı ile Köylü ve Esnaf (reaya) arasında kurulmaktadır.⁸¹ Bu çelişki modeli daire-i adalet üzerinden kurulmakta, toplumsal ve yönetsel alanın bilgisini işlevselci bir yöntemle incelemektedir.

Daire-i adalet, işlevsel bir toplumsal çözümlemeye dayanmaktadır. Buna göre, toplum farklı işlevleri temsil eden statü gruplarından oluşmakta (*erkan-ı erba'a*); devlet ve örgütü de hizmetler bakımından farklı işlevlere sahip alanlara göre örgütlenmektedir (*daire-i adalet*). Tam bu noktada, nasihatnamelerin vazgeçilmez iki kavramı, *daire-i adalet* ve *erkan-ı erba'a* birbirine kenetlenmektedir. Toplum işlevselci bakış açısı bir alt-başlıkta yeniden tartışılmak üzere askıya alınmakta; daire-i adaletin işlevselci bakış açısının yönetsel kuruluşu dair tasarımına eğilinmektedir.

Daire-i adaletle göre devletin *temel işlevi* asker yetiştirmektir, çünkü güvenlik asker ile sağlanabilecektir. Güvenliği sağlamak ise hazineye ve hazineyi sağlamak ise adaleti sağlamaya bağlıdır. Bu bağlamda, devletin bir *temel işlevi* de adaleti sağlamaktır. Kısacası, daire-i adalet çerçevesinde geleneksel devletin işlevi, *güvenlik-ada-*

⁷⁸ Albert Howe Lybyer, *The Government of The Ottoman Empire in the Time of Suleiman the Magnificent*, AMS Press, USA, 1978.

⁷⁹ Shinder, agm, 1978, s.499.

⁸⁰ Paul Wittek, *The Rise of the Ottoman Empire*, The Royal Asiatic Society, London, 1938. Wittek'in tezini Kafadar, derinlemesine incelemekte ve bir ileri aşamaya götürmektedir. Bkz. Kafadar, agk, s.14 ve diğerleri.

⁸¹ Shinder, agm, 1978, s.499.

let yönetimidir. Güvenlik ve adalet işlevlerine girdi sağlayan ya da bu alanlardan beslenen alt-işlevler (malî) ile bir sistematik bütünlük sağlanmaktadır.

Eisenstadt'a göre "idari örgütlenmeler idari ve yönetsel işlevleri yerine getirmeye adanan birbirinden ayrıklı farklı organlar olarak örgütlenmektedir."⁸² Diğer bir deyişle, devlet örgütlenmesi söz konusu işlevlere özgü kurumsallaşmaları gerekli kılar. Daire-i adalet, egemenliğin bir taraftan *asker* bir taraftan *adil yasalar* üzerinden yükseldiğini işaret etmekteyse, daire-i adaletin yönetimi de *askeri* ve *adli* yapılar üzerinden yükselecektir.

Daire-i adaletten yaptığımız söz konusu çıkarsama, gelenekçi aydınlar ve devlet adamlarının çalışmalarında da dayanak bulmaktadır. Nasihatnamelerin bir çoğu, Osmanlı Devleti'nde *altın çağın* kapanışını *adliye* ve *askeriyedeki* yapısal çöküşe ve işlevsizleşmeye dayandırır. Diğer bir deyişle, "Osmanlı vaka yazarlarına göre devletin başlıca vazifeleri ikidir. Birincisi halkı adalet esasları dairelerinde idare etmek; ikincisi de sınırları yabancı saldırıya karşı korumaktır."⁸³

Koçi Bey *Risaleler*'inde Hükümdar ile Veziriazam dışında iki önemli kurumdaki bozulma üzerinde durur: *asker* ve *ulema*. Koçi Bey'e göre tımar sistemi bozuldu, "sipahi taifesi itaat yönünden saptılar, devlet vükelasına karşı kol kuvvetiyle davran[dılar]."⁸⁴ Diğer taraftan da ilmiyede de sebepsiz görevden almalar ve "ehil" olmayanların kayırılması nedeniyle *ulema* doğru yolu gösteremez oldu.⁸⁵

Kınalızade Ali Çelebi de şehir halkını sayarken, beş "taife"den bahsetmektedir. İleri gelen faziletli kimseler, hatip ve mürişid sınıfı ile esnaf ve zanaatkar sınıfından oluşan mal sahipleri sınıfını saydıktan sonra iki yönetici sınıfı da eklemektedir: "plânlayıcı ve kontrolcü sınıf (belediye hizmetleri) ve gaziler ve mücahitler (savaşçılar) sınıfı." Planlayıcı sınıf adaleti gerçekleştiren kanunları muhafaza etmektedir; savaşçılar ise "şehri düşman istilâsından, asilerin taarruzundan ve her türlü düşmanlıktan korumaktadır."⁸⁶

⁸² Eisenstadt, *agk*, s.21.

⁸³ Enver Ziya Karal, *Büyük Osmanlı Tarihi Cilt: II*, Türk Tarih Kurumu, XIII. Dizi, s.134.

⁸⁴ Koçi Bey, *age*, s.43.

⁸⁵ Koçi Bey, *age*, s.48.

⁸⁶ Kınalızade Ali Efendi, *age*, s.147-8.

Oldukça geç bir dönem olmakla birlikte, Tanzimat Dönemi gelenekçi aydınlarından Ahmet Cevdet Paşa'ya göre devletin başlıca iki amacı vardır: umur-u adliye ve askeriye.⁸⁷

Devletin esenliği, askeriye ve ilmiyenin esenliği ile birlikte ele alınmalıdır. Bu nedenle egemenliğin yapısal-işlevsel kuruluşunun iki temel ayak üzerinden yükseldiği çıkarsanmaktadır: *adliye* ile *askeriye*.

Adli teşkilat, Osmanlı'da medreselerden yetişen müderris, kadı ve müftülerden oluşmakta, ulema sınıfını oluşturmaktadır. Bu teşkilat içerisinde kadılar “resmî hâkim”ler olarak “buldukları kaza dairelerinde hükümdarın mümessili sıfatıyla, âdeta siyasi bir hâkimiyet sembolü[dür]”; çünkü doğrudan Padişah tarafından atanmakta ve yalnız Divan'a karşı sorumludur. İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın ifadesiyle “kazaların işesi, belediye, adliye işleri, hükümet tarafından istenilen şeylerin temin ve tedariki kadılara aitti[r]; beylerbeylerinin bu cihetlere müdahalesi olmayıp yalnız nezâret hakkı [bulunmaktadır].”⁸⁸ Bu nedenle “halkın hükümetle münasebetlerini tanzim bakımından kadılar baş otorite kabul edilmişlerdir.”⁸⁹

Bir “adli ve idari işler coğrafyası” ve hükümet merkezi olan kazalara atanan kadılar, hem hakim hem mülki amir hem belediye başkanı görevlerini yerine getirmektedir.⁹⁰ Hakim olarak “bireylerin özel yaşamlarını ilgilendiren anlaşmazlık davalarına (boşanma, miras) bakıyor, farklı bölgeler için düzenlenmiş fer'i kanunların uzlaştırılmasında ve gerektiğinde kanun maddelerinin değiştirilmesine yetkili” kılınmaktadır.⁹¹ Bunun yanında kadı “haksız mali uygulamalar ve vergiler” başta olmak üzere, halkla devleti karşı karşıya getiren davalara da bakmakta; “bu vazifeleri itibariyle halk ile devlet arasında bir köprü durumu[na]” gelmektedir.⁹² Kadı, adli işlevler dışında asayiş ve düzenin sağlanması gibi mülki, vergi toplama,

⁸⁷ Neumann, agk, s.103 ve Meriç, agk, s.120-127.

⁸⁸ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Büyük Osmanlı Tarihi Cilt: I*, Türk Tarih Kurumu (7. Baskı).

⁸⁹ Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi (1243-1453)*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, Ocak 2010, s.286, 287.

⁹⁰ Akdağ, agk, s.288.

⁹¹ Huricihan İslamoğlu, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Köylü*, İletişim Yayınları (2. Baskı), İstanbul, 2010, s. 88.

⁹² Emecan, agk.

pazarların denetimi ve intizamı gibi beledi işlere de bakmaktadır.⁹³ Kadılar, “zahire tedariki, maden, yol vesair işlere tayin olunanların sevkleri, devşirme işleri, velhasıl Hükümetçe verilen görevleri dolayısıyla idarî işleri de görürlerdi.”⁹⁴

Daire-i adalet, devlete adaletin sağlanması ve korunması görevini vermekte; Padişah bu işlevi kadılar aracılığıyla halka götürmektedir. Koçi Bey’e göre kadılar “hazineyi yetim malından ve zulüm ile toplanan mallardan koruyup, ne Müslümanların beytülmalını kimseye yedirirler, ne kimsenin malını haksız yere beytülmal sokarlardı.”⁹⁵

Askeri teşkilat ise merkezde Sultana doğrudan bağlı kapıkulları (yeniçeri, cebeci, topçu, altı bölük), eyaletlerde ise sipahi, yaya müsellemler, azab ve akıncılardan oluşmaktadır.⁹⁶ Söz konusu düzen Orhan Bey, “babası devrinden kalma basit beylik müesseseleri yerine daha mükemmel hükümet müesseseleri kurmak için harekete geçtiğinde” kurulmuştur. Bu dönemden önce “Osmanlı Beyliği’nin, devletçe ücretleri nakdî surette ödenen ilk hassa ordusu, atlı olarak ‘müsellemler’, piyade olarak da ‘yayalar’ iken”, düzenli bir ordu kurmak üzere sipahiler ve müsellemler vilayet ordusu olarak “kamu askeri” haline getirilmiş, masrafları doğrudan Hazine’den ödenen ve kumandanı Padişah olan kapı askerleri kurulmuştur.⁹⁷ Anadolu’da nüfusun % 10’u, İstanbul’da % 20’si askerlerden oluşmaktadır.⁹⁸

I. Murad zamanında kapı askerleri Yeniçeri Ocağı haline dönüştürülmüş ve devşirme sistemine geçilmiştir.⁹⁹ Bu anlamda kapı askerleri, başkentte oturmakta ve Hükümdarı korumakta ve “ulufe” (maaş) karşılığı çalışmaktadır. Kuruluş döneminde “saltanat iddiacısı olan şehzadelere karşı hükümete olan bağlılıklarını kesinlikle muhafazaya muvaffak ol[an]” yeniçeriler, zamanla “salatanat üzerinde siyasî bir nüfuza sahip” olmaya başladığı görülmüştür.¹⁰⁰

⁹³ Akdağ, agk, s.290-293.

⁹⁴ Uzunçarşılı, agk, s.589.

⁹⁵ Koçi Bey, age, s.80.

⁹⁶ Uzunçarşılı, agk, s.507.

⁹⁷ Akdağ, agk, s.294-295.

⁹⁸ İnalçık’tan akt. İslamoğlu, agk, s.113.

⁹⁹ Akdağ, agk, s.298.

¹⁰⁰ Akdağ, agk, s.300-301.

Başkentte oturan ve maaşlı askerler karşısında taşrada ise sipahiler *timar sisteminden* yetiştirilmektedir. Özellikle zeamet ve tımarlar “devlet-i âliyyenin en büyük direği”dir.¹⁰¹

Tımarlar “tamamı ocak ve ocakzadeler, baba ve dedelerinden kalma padişah dirliğine sahip kimselerdi[r].”¹⁰² “İlk Osmanlı tımar askerlerinin, şöhret ve nüfuz sahibi adamlar tarafından Türkmen aşiretlerden toplanarak, Osman Bey’le angajmana girdikleri ve Bizans’tan zaptedilen yerlerin tımarlarını elde ettikleri muhakkaktır.”¹⁰³ Başta andığımız Wittek’in gaza tezini, gaziler ile babaların çelişkili ilişkileri çizgisine oturtan Cemal Kafadar, Osmanlı Devleti’nin kuruluşunda “kendilerini Osmanlı beylerinin ortakları olarak görmeye alışmış gaziler” ile “devlet inşasında ... dostluklarını kazanmaya çalış[ıl]mış” babalar rol oynamıştır.¹⁰⁴ Ne var ki, Osmanlı’nın bir devlet olarak inşası sürecinde gaziler “klasik Osmanlı nizamının idarî mantığına uygun olarak belirlenmiş arazi parçalarına bağlan[arak]” idari bir memura, eyaletlerdeki tımarlı sipahilere dönüşmüştür.¹⁰⁵

Savaşçı sınıf “memleketin iç ve dış emniyetini korur.”¹⁰⁶ Savaşçıların temelini oluşturan tımarlar, Padişah tarafından dağıtılan tımar ya da zeamet olarak farklı büyüklüklere işaret eden topraklar karşılığında, reayadan vergiyi toplayarak belli bir sayıda asker yetiştirmek ve beslemekle görevlendirilmektedir. Tımarlar, savaş zamanlarında bölgesel süvari birliklerini oluşturmaktadır.¹⁰⁷ Barış zamanlarında ise idari ve polis faaliyetlerini yerine getirmektedir.¹⁰⁸

Koçi Bey’e göre “992 [1584] tarihine gelinceye kadar köyler ve tarlalar kılıç ehlinin elinde ve ocakzadelerde”dir.¹⁰⁹ Oysa artık tımarlar yok olmuş, yeniçerilerle sipahiler “dev ol[muştur].”¹¹⁰ Devletin temel direğini oluşturan, egemenliğin dayandığı askeri güç (fetih) olarak tımarların azalmış, zayıflamış olması ile devlet çöküşe geçmiştir, devlet çöktükçe reayaya zulüm artmıştır.

¹⁰¹ Koçi Bey, age, s.94.

¹⁰² Koçi Bey, age, s.33.

¹⁰³ Akdağ, agk, s.303.

¹⁰⁴ Kafadar, agk, s.236-237.

¹⁰⁵ Kafadar, agk, s.244.

¹⁰⁶ Kınalızade Ali Efendi, age, s.175.

¹⁰⁷ Perry Anderson, *Lineages of Absolutist State*, NLB, London, 1974, s. 368.

¹⁰⁸ Anderson, agk, s.369.

¹⁰⁹ Koçi Bey, agk, s.53.

¹¹⁰ Koçi Bey, agk, s.67.

Söz konusu yönetim düşünüyü, salt ideal bir kurgu olmaktan öte, belli bir gerçeklikten yola çıkan bir soyutlamadır. Gerçekten, Orta ve Kuzey Anadolu’da Osmanlı’nın merkezi yönetimi egemenliğini “tımar ve yargı sisteminin yaygınlaşp kadıların atanmaları” ile kurmaktadır.¹¹¹ Mustafa Akdağ’a göre Osmanlı klasik döneminde “Hükümetin ahaliyi idare şeklini, daha doğrusu devlet ile halkın munasebetlerini düzenleyen hükümet cihazını başlıca üç kısım içinde sınıflandırmak mümkündür: Bunlardan birincisi adlî ve kazaî teşkilâttir. İkincisi ve birincisiyle çok sıkı alâkalı olanı, asayiş ve düzeni sağlamakla vazifeli teşkilâttir. Bir üçüncüsü de halkın devlete vermeye borçlu olduğu vergilerini tahsil etme bakımından meydana gelen teşkilâttir.”¹¹² Bu ilişki içerisinde Devlet “bölgesel tımar sahibi askerlerle yerel egemenlerin reayayı haraca bağlaması[nı] engellemekte” ve güvenlik ile adalet işlevleri ve yapıları arasında bir denge kurmaktadır.¹¹³

Daire-i Adalet ve Yönetimin Niteliği: İşlevsel Tabakalaşma ve *Gayrişahsilik* İddiası

Yukarıda değinilen kurumsallaşma, Osmanlı Devleti’nin klasik döneminde devletin işlevleri ile yapısal kuruluşuna dair bir tez sunduğu gibi, geleneksel devletlerin temel işlevleri ve örgütlenmelerine dair de genel bir kurgu sunmaktadır. Peki daire-i adalet tarım toplumlarında yönetimin niteliğine dair ne söylemektedir?

Osmanlı’da “çökme” tezini sahiplenen neredeyse tüm gelenekçi yorumcular ideal toplumsal yapıya dair ortak bir görüşü paylaşmaktadır:¹¹⁴ toplumun birbirini dışlayıcı dört sosyal tabakaya bölünmesi (erkân-ı erba’a): “ümera (askerler), ulema (din adamları), reaya, esnaf.” Sosyal tabakalar, daire-i adalet’in düşünsel olarak kurduğu *işlevsel* toplum modeli içerisinde birbirine bağlanmaktadır.¹¹⁵

Daire-i adaletin isim babası da olan ve *Risaleler*’ini daire-i adalet kavramı üzerine kuran Kınalızâde Ali (1571) de, “ehl-i kalem, ehl-i şemşir [kılıç], tâife-i ticâret, tâife-i zirâ’at”ten oluşan erkân-ı

¹¹¹ İslamoğlu, agk, s.146.

¹¹² Akdağ, agk, s. 286.

¹¹³ İnalçık, “State Ideology...”, s.72.

¹¹⁴ Mehmet Öz’den akt. Boğaç, agm, s.55.

¹¹⁵ Ejder Okumuş, “Osmanlılar’da Siyasal Bir Kurum Olarak Adâlet Dairesi”, *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, Yıl: 3, Sayı: 5, 2005, s. 45-51.

erba' arasında Hükümdarın denge kurması ve grupları birbirinden uzak tutması gerektiğine inanmaktadır.¹¹⁶

Adaletin korunması toplumsal tabakaların ait oldukları mahallerde tutularak, siyasal istikrarın sağlanması demektir.¹¹⁷ Hükümdar, devletin ve toplumun refahı için sosyal tabakaları (ve hiyerarşiyi) ait oldukları yerde / şekliyle korumakla görevlidir.

Kınalızade'ye göre de toplum dört unsurdan meydana gelmektedir: ulema, muharipler, tüccarlar, reaya.¹¹⁸

Geleneksel devletin temel işlevlerini yerine getiren; yönetsel alanda kılıç ve kalem ehli olarak temsil edilen asker ve ulema, erkan-ı erba'a'da toplumsal statü grupları olarak karşımıza çıkmaktadır. Diğer bir deyişle, devletin temel işlevlerini yerine getiren askeri ve adli yöneticiler,¹¹⁹ toplumsal statüde de aynı şekilde temsil edilmektedir.

Toplumsal alanda, askeri ve adli görevliler reaya ve esnaf (zanaatkar) ile karşı karşıya gelmekte ve her bir toplumsal statü işlevini yerine getirmektedir. Ulema İslam dini için, askerler ise gaza ruhu için çalışmaktadır. Bu anlamda, söz konusu yöneticiler gayrişahsi bir karakter taşıdıkları iddiasındadır. Aslında, gayrişahsilik iddiası, daire-i adalet ve dayandığı işlevsel toplum modelinin temel bir parçasıdır.

Yusuf Has Hacip'e göre "iyi memur kendinin değil, devletin menfaatini düşünendir" ve devlet memurunun ne kadar yükselirse yükselsin yine de bir hizmetkar olduğunu unutmaması gerekir.¹²⁰ Ne var ki, hazinenin geliri azaldıkça ya da nüfus ve yönetici sayısı artıkça yöneticilerin mükerrer vergileme, zamanından önce vergileme ya da olmayan vergileri koyma ile kişisel çıkarlar peşine düştüğü Koçi Bey tarafından tespit edilmektedir.¹²¹

¹¹⁶ Kınalızade Ali Efendi, age, s.175.

¹¹⁷ Jennifer A. London, "Comments Welcome: The 'Circle of Justice'", *Comparative Political Theory Panel*, Boston, Nov 12, 2010.

¹¹⁸ Kınalızade Ali Efendi, age, s.175.

¹¹⁹ Klasik dönemde merkezde yer alan idareciler Padişahın kişisel hizmetkarları, kullarıdır. Öte yandan *kamu hizmeti*, taşradaki idarecilerle yürütülmektedir. Yani doğrudan padişaha değil, devlete hizmet eden klasik dönemin idarecileri, taşrada bulunan kadılar başta olmak üzere ulema zümresi ve tımarlı sipahiler başta olmak üzere kılıç ehli, Merkezin görevlileridir.

¹²⁰ Yusuf Has Hacip, age, s.167.

¹²¹ Koçi Bey, age.

“padişaha yakın olan kişiler devlet işlerine karışmaya başladılar. Saray halkının işlere karışmaları, yöneticilerin onlarla iyi geçinmelerine sebep oldu. Bu durum devletin çıkarlarının ikincil konuma itilmesine, yöneticilerin çıkarlarının ve makamda kalma isteklerinin ön plana çıkmasına sebebiyet verdi. Ayrıca, yönetimde etkinliğini artıran Enderun görevlileri, tımar ve zemetleri kendi adamlarına vermeye başladılar. Bu ise zamanla rüşveti ve iltiması doğurdu.”

Bu bozulma sonucunda liyakat ilkesi de terkedilmiştir:

“Devlet yöneticilerinin kolayca görevden alınmaları, onları itaatkâr hâle getirdi ve doğruyu yapma ve âdil davranma yerine dalkavukluk yapmayı tercih eder oldular. Ayrıca, devlet görevleriyle ilgili memurluk kadroları artırıldı. Bu durum, bir yandan rüşvet almayı pekiştirirken diğer yandan devlet memurunun itibarını sarstı. Aynı zamanda kanunlara itaati zayıflattı, dirlik ve düzeni bozdu. Tımar ve zemetin hak sahibi olmayanlara verilmesi ve devşirme olmayanların yeniçeri olmaya başlamaları, askerlik sistemini bozdu.”

Nitekim, 16. yüzyılda tımarlar da rüşvet karşılığı verilmeye başlanmıştır.¹²² Tımar ve zemetler gibi ulema sınıfında da liyakat bozulup, sebepsiz görevden azledilmeler artınca ulema sınıfı asıl görevi olan doğruyu gösteremez olmuştur. Oysa ki, ulema “din ve devlet düzeni için çalışırlar, insanların ahvali ile ilgilenirlerdi.”¹²³ Bu nedenle, “o sadr göz yumma yeri değildir, gözetip kollama yeri değildir.” Olması gereken, liyakat ilkesinin korunması ve hayat boyu meslek ilkesinin yerleştirilmesidir: yersiz görevden alınmaların durdurulması ve mesleki sürekliliğin esas olması.¹²⁴

Koçi Bey hem askeriye hem adliyedeki sorunun bu rüşvet ve kayırmacılıktan kaynaklandığına işaret eder. Çözüm için Nizam’ül-mülk yöneticilerin gerekli maddi kaynağa sahip olmalarını, bu sayede devletin hizmetkârı olarak hizmet etmelerinin ve halka yük olmamalarının sağlanması gerektiğini belirtir: “Devlet müşriflerinin aylıkları nedeniyle raiyyete yük olunmamalıdır. Onlara yeteri kadar para verilmelidir ki, halka yüklenmesinler.”¹²⁵

¹²² İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu...*, s.120.

¹²³ Koçi Bey, age, s.46.

¹²⁴ Koçi Bey, age, s.48.

¹²⁵ Nizam’ül-mülk, age, s.45.

16. yüzyıla gelindiğinde ise kalem ve kılıç ehlinin ya da ulema ve askerlerin gayrişahsilik karakterini aşındıracak şekilde erkan-ı erba'anın statü grupları arasındaki mesafe daralmaya başlamıştır.¹²⁶ tüccar ile devlet erkanı arasında, yeniçeriler ile esnaf arasında, ulema ile askerler arasında, ulema ile tüccar arasında, vb.

Yeniçeriler “kökeni Hıristiyan ailelere dayanmakla beraber, devşirme ameliyelerinden geçirilerek ve özellikle merkezde devletin kendilerine verdiği sıkı bir eğitimle Padişaha kat’i suretle bağlı ve bağımlı bir sınıf olarak temayüz etmiştir.”¹²⁷ Ne var ki “sayıları 200.000’lere ulaşan yeniçeriler, XVII.yüzyılda Tunus, Cezayir, Kahire, Halep, Şam ve Bağdat’ta sivil çatışmalara karışmışlar, merkezin tarafsız temsilcisi olarak hareket etmeleri beklenirken, toplumsal bir hizbe destek vermişlerdir.”¹²⁸ Diğer taraftan, askerlik dışında bir işle ilgilenmeleri yasaklanmış yeniçeriler, pazarlarda dükkan açmaya başlamıştır.¹²⁹

16. yüzyıla gelindiğinde loncalar saray ağaları, hatunlar, kapıkulu askerinin eline geçmiş, esnaf kiracı duruma gelmiştir. Ayrıca “üst yönetici sınıf üyeleri ve zengin dini vakıflar, paralarını” tüccarlar aracılığıyla işletmektedir.¹³⁰ Tüccarlar, kent halkının gerçek kapitalistlerini oluşturmaktadır. Söz konusu ittifaklar 16. ve 17. yüzyıldaki hareketliliğin başlıca nedeni sayılmaktadır.

Daire-i adalet’in maddi temellerinin sarsılması ile daire-i adaletin resmi bir devlet ideolojisi olarak yaygınlaştırılmaya başlaması tarihsel olarak çakışmaktadır. Diğer bir deyişle, nasihatnameler daire-i adaleti temel alırken, toplumsal ve ekonomik yapı çoktan daire-i adaleti bozguna uğratmıştır. Dönemde, erkan-ı erba’a gözlüğünden toplumsal statü grupları arasındaki duvarlar yıkılmakta, söz konusu toplumsal gelişme devlet yönetimini de değişime zorlamaktadır.

Söz konusu dönem, tarımsal üretime dayalı merkezi devletin ekonomik-toplumsal altyapısının yapısal bir dönüşüme uğradığı yeni bir toplumsal düzenin ortaya çıktığı bir dönemdir (ticaret yol-

¹²⁶ Gündoğdu, 17. Yüzyılda daire-i adaletin sağladığı sınıflar [statü grupları] arasındaki dengenin kırıldığını belirtir. Gündoğdu, age, s.33.

¹²⁷ Ahmet Elibol, “Yeniçeriler ve İktidar Bağlamında Osmanlı Sisteminin Dönüşümü”, *Gazi Akademik Bakış*, C.3, S.5 (Kış 2009), s.28.

¹²⁸ Karpat’tan akt. Elibol, agm, s.31.

¹²⁹ İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu...*, s.164-165.

¹³⁰ İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu...*, s.168.

ları, nüfus artışı, vb.). Bu yeni toplumsal düzen, geleneksel devlet ideolojisinin, daire-i adaletin taşıyamadığı bir gerçekliği ortaya çıkarmıştır. “Patrimonyal imparatorluğun Osmanlı toplumu üzerinde hegemonyasını kurduğu askeri-idari ve akademik-adli kurumlar, artık toplumsal güçler tarafından işgal edilmektedir.”¹³¹

Böyle bir alt-üst döneminde, daire-i adalet tarımsal üretimin sınıfsal çelişkileri üzerine kurulmakta ve bu ilişkilerden beslenerek varlık kazanmaktadır. Adil düzen “egemen kesim gelir iddiaları ile köylü / şehirli üreticilerin geçimlik ihtiyaçlarının sağlanması talebinin çatıştığı ve uzlaştığı” noktada kurulmuştur.¹³² Daire-i adalet, tarımsal toplumun sınıfsal çelişkilerini dışa vurmakla beraber, bu çelişkileri korumak üzerine kuruludur. Diğer bir deyişle “otokratik yönetici toplumsal düzenin hiyerarşik düzenini korumakta”; “alttakilerin üsttekilere gerekli maddi desteği sağladığı ilişkilerin sürdürülmesini sağlamak üzere” adaleti dağıtmaktadır.¹³³

Daire-i adalet, devlet merkezli bir bakış açısidir ve bir meşruiyet ilişkisidir.¹³⁴ Meşruiyet, adil hükmetme pratiği ile zor kullanımının meşruluğuna işaret etmektedir. “Osmanlı’da ahlak [daire-i adalet olarak okunabilir] ve ona dayanan toplum düzeni anlayışı, yönetimin farklı kesimlerle giriştiği ve bir ölçüde onların direniş ve serzenişlerine cevap veren idarî / siyasî pratiklerle yoğrulmuş bir meşruiyet söylemi”dir.¹³⁵ Bu anlamda “devletin siyasî gücünü ve artı ürünün çekilme sürecine müdahalesini köylü reayanın gözünde meşru kılan başlıca unsur da onun yargı ve eğitim kurumları çerçevesinde ifadesini bulan bu ideolojik boyuttu[r].”¹³⁶ Ancak meşruiyeti “verginin başarıyla toplanması ve sistemin mali olarak yeniden üretilmesi” olarak anladığımızı da belirtmeliyiz.¹³⁷

Bu sayede, varolan güç ilişkilerinin bozulmaması ve sömürü ilişkilerinin kötüleşmemesi (*undue exploitation*) emniyete alınmak-

¹³¹ Tezcan, agm, s. 567.

¹³² İslamoğlu, agk, s. 86.

¹³³ Darling, agm, s.3. Eisenstadt, tarihsel bürokratik toplum / imparatorluk olarak tanımladığı ilişkiler içerisinde merkezileşmenin aristokratik ve geleneksel gruplara karşı, onların zayıflamasından çıkarı olacak iki sosyal gruptan, esnaf ve köylüden destek alarak yürüdüğünü belirtmektedir (Eisenstadt, agk, s.15).

¹³⁴ İnalçık, *Osmanlı'da Devlet...*

¹³⁵ İslamoğlu, agk, s.88.

¹³⁶ İslamoğlu, agk, s.148.

¹³⁷ Boğaç, agm, s.64.

tadır.¹³⁸ Daire-i adalet yalnızca bu anlamda “tebaanın iktidar temsilcilerinin kötü davranışlarına karşı, özellikle de yasa dışı vergi alınmasına karşı, korunması demektir.”¹³⁹ Bunun dışında, daire-i adalet geleneği çerçevesinde Osmanlı Devleti’ni, reayayı yerel feodal ayrıcalıklı sınıfın baskısından kurtaran bir kurum olarak *aklamak*¹⁴⁰ ya da yerel feodal ayrıcalıklı sınıfı bastırmak suretiyle kapitalizmin gelişmesini engelleyen patrimonyal-bürokratik devlet / oryantal despotik yönetim tezleriyle *karalamak / küçümsemek*¹⁴¹ bütüncül bir bakış açısından mahrum olmak demektir. Çünkü bütüncül çözümlenmede, devletin meşruluğu tam da bu ilişkilerden soyutlanarak *tarafsızlık / gayrişahsilik* tezini kurmasına bağlıdır; ve fakat tam da varolan toplumsal çelişkilerden doğan ve beslenen devletin bu çelişkileri koruduğu ve yeniden ürettiği gerçekliğine yaslanmaktadır.

DAİRE-İ ADALETE DAİR ÇIKARIMLAR

Daire-i adalet, Osmanlı Devleti’nde erken modern döneme girerken, geleneksel dönemi idealize eden ve geleneksel dönemin egemenliğinin kuruluş, işleyiş ve niteliğine dair kodları içeren zihinsel bir haritadır. Bu zihinsel harita, yalnızca Osmanlı’ya ait olmamak üzere tarımsal toplumlarda devletin temel işlevleri ve yönetimin örgütlenmesine dair *soyut ve genel* bir çerçeve sunmaktadır. Yanyana getirilen ve birbirine bağlanan hükümdar, asker, hazine, reaya, adalet kavramları; geleneksel devlete dair şunu söylemektedir: gelenek-

¹³⁸ Darling, agm, s.3.

¹³⁹ Abdullatif Armağan, “Klasik Dönemde Osmanlılarda Devlet Yönetim Anlayışına Dair Bazı Düşünceler”, *Gazi Akademik Bakış*, C.5, S.9 (Kış 2011), s.142.

¹⁴⁰ İslamoğlu’na göre “merkezi devletin idarî (siyasî) ve yargı kurumları aracılığıyla toprağın hukuki sahipleri ile köylü üreticiler arasındaki artı-ürünü çekme ilişkisine dolaysız müdahalesi, malikâne sahiplerinin yerel güç odağı haline gelmelerini engelliyordu.” (İslamoğlu, agk, s.148). Örneğin devletin kurullarla bireysel köylülüğü koruması nedeniyle “içte ve dışta tarım ürünlerine artan ticari talepten yararlanmak isteyen mültezim ve vergi toplamakla yükümlü diğer kesimlerin köylü topraklarına el koyup büyük işletmeler oluşturmaları ve köylüleri serfleştirmeleri gibi vakalara pek rast[lanmamaktadır].” (İslamoğlu, agk, s.90).

¹⁴¹ Özel mülkiyet olmaması nedeniyle Osmanlı Devleti’nin de içinde bulunduğu Asya yönetimlerini despotik / tiran olarak gören sav, Marksist çözümlenmelere dayanmaktadır (Marx’dan akt. Anderson, agk, s.365). Fakat, söz konusu sav daha öncesinde Montesquieu, Bodin, Hegel, Adam Smith ve İngiliz Faydacıları tarafından da dile getirilmiştir. Benzer yönetsel tercihlerden hareketle, Divitçi-oğlu, Keyder, Karpat gibi isimler de Osmanlı’da kapitalizmin gelişmediğini savunmakta, despotik ya da patrimonyal bir karakter atfetmektedirler. Söz konusu tartışmaların bir derlemesi için bkz. Boztemur, agm.

sel devletler güvenlik-adalet işlevleri olmak üzere iki temel işleve sahiptir ve bu işlevler temelinde devlet örgütlenmektedir: askeriye ve adliye.

Osmanlı Devleti'nde söz konusu yönetim geleneğini sınamak istersek, karşımıza tımar sistemi ve kadılık gelmektedir. Tımarlar reayadan topladıkları vergiyle güvenliği ve genişleme politikasını sürdürürken, kadılar da reayanın tımarların haracı altında ezilmesini engellemektedir. Ne var ki, genelleştirilmiş ve idealize edilmiş bir yönetim bilgisi olarak daire-i adaletin gerçeklikle birebir ilişkisini kurmaya çalışmak yanlış olacaktır.

Söz konusu yönetim düşünüyü, toplumu işlevselci bir bakış açısı ile statülere ayırmakta; devlet örgütünü de devletin işlevlerinin somutlaştığı yapılar olarak örgütlemektedir. Bu işlevsel ayrışma, yönetsel alanda olduğu gibi toplumsal alanda da askeri ve adli / kalem ve kılıç karşıtlığı olarak yansımaktadır. Bu çatışma tezi, birinci bölümde değinilen Osmanlı'ya dair *kültürel* çatışma teorilerine *yapısal-işlevsel* bir alternatif sunmaktadır.

Daire-i adalet, yapısal-işlevselci bakış açısıyla evrensel ve donmuş bir yönetim bilgisi olarak kendini sunsa da, söz konusu çatışma tezlerinin günümüz için herhangi bir anlam ifade etmediği ya da daha doğru bir tabirle yeterli olmadığı açıktır. Açıktır çünkü evrensellik iddiasının aksine, daire-i adalet tarihsel ve toplumsal olarak geleneksel *tarım toplumlarının yönetim bilgisidir*. Bu nedenle, yukarıda aktarılan tüm çıkarsamalar tartışmaya, düzeltilmeye açıktır; ancak geleneksel toplumların yönetim bilgisinin daire-i adalette saklı olduğu bir gerçeklik olarak karşımızda durmaktadır.

Geleneksel devletin yönetim bilgisini barındıran daire-i adaletin, Osmanlı'da yaygınlık kazanmasının erken modern döneme denk gelmesi de anlamlıdır. Öyle ki, daire-i adaletin resmi ideoloji olarak nasihatnamelerde olduğu kadar resmi belgelerde de kabul edildiği dönem, daire-i adaletin yönetim bilgisinin dayandığı tarımsal toplumun yapısal bir dönüşüme girdiği zamana denk gelmektedir. Tarım toplumları çözülürken, bir taraftan toplumsal statü grupları arasında var olduğu savunulan duvarlar yıkılmakta, devletin işlevsel ayrışmasında adli ve askeri kurumların egemenlikteki payları, doğmakta olan merkezileşmiş *idari* işlev ve yapılara devredilmektedir.

Söz konusu yapısal dönüşüm, işlevsel toplumsal tabakalaşma ve ona dayanan iddiaları da çürütmektedir. Şöyle ki, erkan-ı erba'a-

da gizli toplumsal bilgi ulema, ümera, reaya ve esnaf kategorileri, yönetsel kodlarda yönetenlerle yönetilenleri temsil etmektedir. Diğer bir kodlamadan da vergi veren reaya ile vergiden muaf berayayı temsil etmektedir. Oysa toplumsal işlevsel statüleşme çerçevesinde bu kategorilerden kurtulmuş, üstelik ulema ve ümeraya gayrişahsi devlet hizmetkarı karakteri kazandırılmıştır. Bu işlevsel ayrışma hem toplumsal düzlemde hem yönetsel düzlemde korunmalı, yaşatılmalıdır.

Adalet penceresinden kurulduğu iddia edilen gayrişahsilik karakteri, varolan düzeni meşrulaştırma aracıdır. Daire-i adalet'in tarihsel olarak işlevi, geleneksel topluma has toplumsal-ekonomik yapının korunması ve toplumsal alt-üst oluşu çürüme olarak göstererek; dönüşümün meşruiyetini sorgulamaktır. Bu nedenle, daire-i adalet ve nasihatnameler geleneksel toplumsal sınıfsal ilişkileri ve üstyapısal öğelerini korumak üzere devreye sokulmaktadır.

KAYNAKÇA

- Abou-el-Haj, Rıfa'at Ali, *Modern Devletin Doğası 16. Yüzyıldan 18. Yüzyıla Osmanlı İmparatorluğu* (Çev: Oktay Özel ve Canay Şahin), İmge, 1. Baskı, Ankara, 2000.
- Akdağ, Mustafa, *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi (1243-1453)*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, Ocak 2010.
- Aksan, Virginia H. ve Daniel Goffman (ed.), *Erken Modern Osmanlılar İmparatorluğun Yeniden Yazımı*, Timaş, İstanbul, 2011.
- Anderson, Perry, *Lineages of Absolutist State*, NLB, London, 1974.
- Armağan, Abdüllatif, "Klasik Dönemde Osmanlılarda Devlet Yönetim Anlayışına Dair Bazı Düşünceler", *Gazi Akademik Bakış*, C.5, S.9 (Kış 2011), s.139-156.
- Barkey, Karen, *Eşkiyalar ve Devlet Osmanlı Tarzı Devlet Merkezileşmesi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Beydeba, *Kelile ve Dimne*, (Yayına hazırlayan: Hasan Selim Hacıoğlu), İskele, İstanbul, 2005.
- Boğaç, Ergene, "On Ottoman Justice: Interpretations In Conflict (1600-1800)", *Islamic Law and Society*, C.8, No:1 (2001), s.52-87.
- Boztemur, R., *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet-Toplum İlişkileri: Araştırma Yöntemlerinde ve Kurumsal Yaklaşımlarda Tek Yan-*

- lılık, *OTAM-Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, S.9, (1998), s.79-110.
- Darling, L. T., “Do Justice Do Justice, For That is Paradise”: Middle Eastern Advice for Indian Muslim Rulers”, *Comparative Studies of South Asia, Africa and the Middle East*, C.22, S.1&2 (2002), s.3-19.
- Dreyfus, Françoise, *Bürokrasinin İcadı Fransa, Büyük Britanya ve Amerika Birleşik Devletleri 'nde Devlete Hizmet Etmek (18-20. Yüzyıl)* (Çev. Işık Ergüden), İletişim, İstanbul, 2007 (1. Baskı).
- Eisenstadt, S.N., *The Political Systems of Empires*, The Free Press of Glencoe, Ontario, USA, 1963.
- Elibol, A., “Yeniçeriler ve İktidar Bağlamında Osmanlı Sisteminin Dönüşümü”, *Gazi Akademik Bakış*, C.3, S.5 (Kış 2009), s.21-40.
- Emecan, Feridun M., *Osmanlı Klasik Çağında Hanedan Devlet ve Toplum*, Timaş, İstanbul, 2011.
- Güler, Birgül Ayman, *Türkiye'nin Yönetimi – Yapı*, İmge, Ankara, Ocak 2009.
- Güler, Birgül Ayman ve Nuray Ertürk Keskin, *Devlet Reformunu Tarihten Çalışmak*, AÜ GETA Tartışma Metinleri, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 2005.
- Ganshof, F.L, *Feudalis*, (Trans. Philip Grierson), Medieval Academy of America, Canada, 1996.
- Goethe, J. W.Von, *Faust* (Çev. George Madison Priest), A.A. Knopf, 1941.
- Gündoğdu, Hüseyin, The Circle of Justice as a Tool of Opposition in the Ottoman Political Discourse From Lütü Pasha to İbrahim Müteferrika, Fatih Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, *Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul, Haziran 2011.
- Hacip, Yusuf Has, *Kutadgu Bilig*, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara, 2005.
- İbn Haldun, *Mukaddime*, Milli Eğitim Bakanlığı, Ankara, 1990.
- İnalcık, Halil, *Osmanlı'da Devlet, Hukuk, Adâlet*, Eren (2.Baskı), İstanbul, 2005.
- İnalcık, Halil, *Osmanlı İmparatorluğu Klâsik Çağ (1300-1600)*, YKY, Ankara, 2004.
- İnalcık, Halil, State Ideology Under Sultan Süleyman I, *The Midd-*

- le East and the Balkans under the Ottoman Empire-Essays on Economy and Society*, Bloomington: Indiana University Press, 1993.
- İslamoğlu, H., *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Köylü*, İletişim (2. Baskı), İstanbul, 2010.
- Kafadar, Cemal, *İki Cihan Áresinde Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, Çev. Ceren Çıkın, Birleşik, Ankara, 2010.
- Karal, E. Z., *Büyük Osmanlı Tarihi Cilt:II*, Türk Tarih Kurumu, Ankara (XIII. Dizi).
- Kınalızade Ali Efendi, *Devlet ve Aile Ahlakı*, İlgi Kültür Sanat, İstanbul, Mart 2010.
- Koçi Bey, *Risaleler* (S. Çakmakçıoğlu, Dü.), Kabalcı, İstanbul, 2007.
- Köymen, Fuat, "Giriş", *Siyâset-name* (Nizam'ül-mülk) (Haz: Prof. Dr. Mehmet Altay Köymen), Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1999.
- London, Jennifer A., "Comments Welcome: The 'Circle of Justice'", *Comparative Political Theory Panel*, Boston, Nov 12, 2010.
- Lybyer, Albert Howe, *The Government of The Ottoman Empire in the Time of Suleiman the Magnificent*, AMS Press, USA, 1978.
- Meriç, Ümid, "Bir Osmanlı Sosyoloğu Ahmet Cevdet Paşa", içinde *Vefatının 100. Yılına Armağan Sempozyum*, TDV, Ankara, 1997.
- Murphey, R., "Continuity and Discontinuity in Ottoman Administrative Theory and Practice during the Late Seventeenth Century", *Poetics Today*, C.14, S.2 (1993, Summer), s. 419-443.
- Neumann, Cristoph, *Araç Tarih Amaç Tanzimat Tarih-i Cevdet'in Siyasi Anlamı*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999.
- Nizam'ül-mülk, *Siyâset-name* (Haz: Prof. Dr. Mehmet Altay Köymen), Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1999.
- Okumuş, E., "Osmanlılar'da Siyasal Bir Kurum Olarak Adâlet Dairesi", *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, C.3, S.5 (2005), s.45-51.
- Poggi, Gianfranco, *Devlet Doğası Gelişimi ve Geleceği*, İstanbul Bilgi Üniversitesi, İstanbul, Mart 2007.
- Salzmann, A., *Modern Devleti Düşünmek Osmanlı Ancien Regime'i*, İletişim, İstanbul, 2011.
- Shinder, J., "Early Ottoman Administration in the Wilderness: Some Limits on Comparison", *International Journal of Middle East Studies*, C.9, S.4 (1978, November), s.497-517.

- TDK Sözlüğü, www.tdk.gov.tr
- Tezcan, B., “The Second Empire: The Transformation of the Ottoman Polity in the Early Modern Era”, *Comparative Studies of Asia, Africa and the Middle East*, C.29, S.3 (2009), s.556-570.
- The Laws of Manu, George Bühler (transl.), Sacred Books of the East, Vol.25, <http://www.sacred-texts.com/hin/manu.htm> <http://www.sacred-texts.com/hin/manu.htm> (Erişim: 15.12.2012)
- Vecihi Timuroğlu, “Mitolojide Devlet Bilgisi”, *Memleket SiyasetYönetim*, C.1, S.1 (2006), s.1-39.
- Uzunçarşılı, İ. H., *Büyük Osmanlı Tarihi Cilt:I*, Türk Tarih Kurumu (7. Baskı), (tarih yok).
- Yılmaz, Aslı, Daire-i Adalet Kavramı Bağlamında Osmanlı Siyaset-Yönetim Düşün Geleneği, *YBAD Lisansüstü Seminer Çalışmaları*, No: 2, Eylül 2009, <http://yonetimbilimi.politics.ankara.edu.tr/ayilmaz.pdf> <http://yonetimbilimi.politics.ankara.edu.tr/ayilmaz.pdf>
- Wieland, C. M., *Eşegin Gölgesi Davası “Abderahılar” Dahi ile Dar Kafalılar Üzerine Bir Felsefe Romanı*. (V. Ülkü, Çev.), İnkılap, İstanbul, 1999.
- Witteck, Paul, *The Rise of the Ottoman Empire*, The Royal Asiatic Society, London, 1938.